

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ЦВЯХ ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 338.314.052.4

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ
ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ПІДґРУНТЯ

08.00.06 «Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища»

Реферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2026

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Роботу виконано в Національному університеті біоресурсів і природокористування України
Міністерства освіти і науки України

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, академік НААН
ХВЕСИК Михайло Артемович,
Інститут демографії та досліджень
якості життя імені Михайла Птухи
Національної академії наук України,
заступник директора з наукової роботи

доктор економічних наук, професор
ШЕРШУН Микола Харитонович,
Інститут агроєкології і природокористування
Національної академії аграрних наук України,
провідний науковий співробітник
відділу інституціонального забезпечення
використання природних ресурсів

доктор економічних наук, професор
СТУПЕНЬ Роман Михайлович,
Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького,
завідувач кафедри геодезії і геоінформатики

Захист відбудеться «14» серпня 2025 року о 13⁰⁰ годині на засіданні докторської спеціалізованої вченої ради Д 26.004.20 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, кімната 301

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Вчений секретар докторської
спеціалізованої вченої ради

Іван ОПЕНЬКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В останні десятиліття відбулися суттєві переформатування земельних відносин у зв'язку із зняттям багаторічного мораторію на вільний обіг земель сільськогосподарського призначення, земельною дерегуляцією та розширенням спектра земельних трансакцій. Земельні відносин як система взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів та трансакцій між органами публічної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та сектором домогосподарств щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами мають піддаватися застосуванню комплексу фінансових регуляторів з метою підвищення дієвості впливу процесів господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу на темпи соціально-економічного піднесення країни, регіонів та територіальних громад базового рівня. Найвищий рівень синергізму у застосуванні набору фінансових методів та інструментів досягається за умови їх поєднання у фінансовому механізмі регулювання земельних відносин.

Теоретичним, методологічним та інституційним підґрунтям становлення сучасного фінансового механізму регулювання земельних відносин виступають авторські підходи вітчизняних вчених щодо визначення сутнісно-змістовних характеристик та інституційно-системних вимірів розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу. У працях І. Бистрякова, П. Гайдуцького, Л. Гунько, А. Даниленка, Д. Добряка, С. Дорогунцова, Й. Дороша, О. Дорош, О. Дребот, Т. Євсюкова, Ш. Ібатулліна, С. Кваші, І. Ковальчука, О. Краснолуцького, Л. Купінець, І. Купріянич, А. Мартина, М. Мартинюка, А. Москаленка, Л. Новаковського, І. Новаковської, І. Опенька, А. Полтавця, А. Попова, П. Саблука, В. Ситника, М. Ступеня, Р. Ступеня, В. Ткачука, А. Третьяка, В. Третьак, М. Федорова, М. Хвесика, О. Ходаківської, О. Чумаченка, Г. Шарія, М. Шершуна та інших розкривається сутність земельних відносин як базису функціонування сфери землекористування, виокремлюються основні системні протиріччя щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами, аналізуються основні фази інституційних перетворень в архітектоніці регуляторного впливу на сектор землевласників та землекористувачів.

Теоретичні положення та прикладні проблеми формування фінансового механізму регулювання земельних відносин досліджуються у працях Н. Андрєєвої, О. Веклич, В. Голяна, Б. Данилишина, М. Дем'яненка, В. Жука, В. Заяця, А. Карпука, О. Лабенка, Ю. Лупенка, М. Маліка, Н. Мединської, А. Сундука, Л. Тулуша та інших, де значна увага приділяється становленню інституту платності землекористування, формуванню фондів відтворення, охорони та захисту земель, урізноманітненню інструментів економічного стимулювання раціонального використання окремих категорій земель. Водночас не повною мірою дослідженою є дієвість впливу системи адміністрування плати за землю та її горизонтального бюджетного розподілу на темпи соціально-економічного піднесення територіальних утворень, у латентному стані перебуває методологічне забезпечення комплексної порівняльної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин у розрізі адміністративних областей України, недостатньо параметризованим є рівень міжмуніципальної збалансованості надходжень земельних платежів до бюджетів територіальних громад базового рівня. Необхідність розроблення теоретико-методологічних засад, а також інституційного та еколого-економічного забезпечення становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнного часу, післявоєнних викликів та бюджетно-фіскальної децентралізації і зумовила вибір теми, мети, об'єкту, предмету та завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні положення та прикладні рекомендації, викладені у дисертації, пов'язані з реалізацією ключових положень Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»; Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX; Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 р. № 1423-IX. Теоретико-інституційні та методико-прикладні положення дисертації безпосередньо пов'язані з тематикою науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема бюджетною темою «Соціально-економічні виклики, реалізація та вдосконалення законодавства України у контексті сталого розвитку» (договір № БФ/39-2021), у межах якої автором розроблено компенсаційний механізм екологічного реінжинірингу порушених земель, який передбачає здійснення реінжинірингових заходів у державному, комунальному, корпоративному секторах та в секторі домашніх господарств.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є розроблення еколого-економічних засад та інституційного підґрунтя становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнних, післявоєнних, євроінтеграційних та продовольчих викликів, а також з урахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

- розкрити зміст та ідентифікувати суб'єктно-об'єктну базу земельних відносин;
- сформувані теоретико-методологічну архітектуру дослідження процесів формування фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах децентралізації та дерегуляції;
- розробити авторський концепт інструментально-методологічного забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні;
- запропонувати прикладний інструментарій оцінювання еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин;
- сформувані методологічний підхід до проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в розрізі адміністративних областей України;
- проаналізувати основні тенденції надходжень плати за землю та її складових до місцевих бюджетів України у 2007–2024 роках та запропонувати методичний підхід до параметризації взаємозв'язку між адмініструванням плати за землю та бюджетним потенціалом соціально-економічного піднесення територіальних громад;
- розробити методичний інструментарій виявлення асиметрії в надходженнях плати за землю до бюджетів місцевого самоврядування у розрізі адміністративних областей України;
- сформувані інституційно-методологічну платформу трансформації системи земельного оподаткування в умовах поглиблення інституційних трансформацій та бюджетно-фіскальної децентралізації;
- обґрунтувати пріоритети імплементації у вітчизняний фінансовий механізм регулювання земельних відносин передового іноземного досвіду застосування комплексної системи відшкодування втрат власникам землі;
- запропонувати компенсаційний інструментарій екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивного природокористування земель;
- сформувані інституційні засади формування фінансового механізму стимулювання раціоналізації землекористування в умовах поглиблення інституційних перетворень та дерегуляції земельних відносин;
- визначити пріоритети диверсифікації методів та інструментів стимулювання лісовідновлення та лісорозведення у контексті розширення площі лісових земель;
- розробити фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання облаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних земель та неугідь.

Об'єкт дослідження – процеси становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнних, післявоєнних, євроінтеграційних та продовольчих

викликів, а також з урахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня.

Предмет дослідження – інституційне підґрунтя, еколого-економічні засади, теоретико-методологічні підходи та практичні рекомендації щодо становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин на основі комплексної оцінки ефективності фінансового регулювання земельних відносин у розрізі регіонів України.

Методи дослідження. Теоретичною, методологічною та методичною основою проведеного дослідження виступають базові положення економіки земельних відносин, економіки природокористування, екологічного менеджменту, інституціональної теорії, а також існуючі моделі економічного стимулювання раціонального природокористування. Для досягнення мети та вирішення завдань дисертації використано загальні та спеціальні методи наукових досліджень: аксіоматичний метод – для здійснення сутнісно-змістовної характеристики земельних відносин та уточнення дефініції категорії «фінансовий механізм регулювання земельних відносин»; метод порівняння – для співставлення передового іноземного досвіду становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин та кращих вітчизняних практик фінансового регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу; індексний метод – для проведення комплексної порівняльної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в регіонах України у розрізі трьох груп критеріїв; метод регресійно-кореляційного моделювання – для ідентифікації найбільш детермінуючих предикторів, які визначають еколого-економічну ефективність фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, охорони та захисту ґрунтів; економіко-статистичний та графічний метод – для аналізу основних тенденцій та виявлення міжмуніципальної збалансованості надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України; інституціональний аналіз – для обґрунтування доцільності формування фінансово-кредитного механізму стимулювання розширення площі лісових земель; абстрактно-логічний метод – для підбору методів, способів та інструментів фінансування екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивного природокористування земель.

Інформаційну базу дослідження становлять матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державного агентства лісових ресурсів України, Міжрегіональних управлінь лісового та мисливського господарства України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація за сукупністю отриманих результатів вирішує важливу наукову проблему розроблення еколого-економічних засад та інституційного підґрунтя формування фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні з урахуванням воєнних, продовольчих, євроінтеграційних та децентралізаційних викликів.

Найважливіші наукові результати дисертаційного дослідження, що характеризуються новизною і виносяться на захист, полягають у наступному:

вперше:

– розроблено теоретико-методологічну архітектуру дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин, базисом якої виступає комплекс фундаментальних та функціональних принципів (рентних оцінок, інклюзивності, еквівалентного розподілу земельної ренти, розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу, соціальної та екологічної відповідальності, просторово-часового континууму), що визначають набір підходів дослідження (відтворювальний, синергетичний, секторальний, територіальний, когнітивний), котрі, у свою чергу, реалізуються через застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання (аксіоматичний, абстрактно-логічний, системного та інституційного аналізу, економіко-статистичний, регресійне та когнітивне моделювання, інституційне проєктування);

– сформовано інституційно-методологічну платформу трансформації системи земельного оподаткування, яка передбачає реалізацію комплексу трансформаційно-стабілізуючих заходів (застосування підвищувальних коефіцієнтів при оподаткуванні невикористовуваних земель; оподаткування зниження якісних характеристик земель; додаткове оподаткування монопольного використання земель; оподаткування доходів від земельних трансакцій; формування у місцевих бюджетах спеціальних фондів охорони земель), спрямованих на усунення інституційних пасток (інституційна невизначеність плати за землю як складової оподаткування власності; недостатня диференціація ставок земельного податку та орендної плати; перегини у пільговому оподаткуванні земель; недостатній вплив оподаткування на земельні трансакції; недосконалість інструментарію індексації ставок земельного податку; хронічний характер проблем обліково-інвентаризаційного забезпечення землекористування) та інституційних розривів (низький рівень стимулюючого впливу земельного оподаткування на процеси охорони та захисту земель; дискретний податковий тиск на використання окремих категорій земель; штучне звуження бази стягнення плати за землю; скорочення реального обсягу надходжень плати за землю до місцевих бюджетів; нецільове використання акумульованих у місцевих бюджетах земельних платежів);

– розроблено методологічний підхід до проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин у розрізі адміністративних областей України, яка базується на розрахунку інтегрального індексу на основі індивідуальних індексів за трьома групами критеріїв (фіскальна ефективність регулювання землеволодінь та землекористувань; бюджетна ефективність регулювання використання публічних земельних активів; цінова ефективність регулювання ринку сільськогосподарських земель), що дало можливість згрупувати адміністративні області за низьким, середнім та високим рівнем ефективності фінансового регулювання земельних відносин;

удосконалено:

– сутнісно-змістовну характеристику земельних відносин, яка, на відміну від загальноприйнятої, передбачає розгляд земельних відносин як інституційно-системної архітектури взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів та трансакцій між органами публічної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами, становлення системи землеустрою, моніторингу земель, земельного кадастру, формування, розподілу та перерозподілу фінансових фондів на основі акумуляції плати за землю та коштів від продажу земель, застосування інструментів економічного стимулювання відтворення, охорони та захисту земельно-ресурсного потенціалу, комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються різними категоріями земель;

– категоріально-термінологічний апарат, зокрема визначення поняття «фінансовий механізм регулювання земельних відносин», яке, на відміну від загальноприйнятого, трактує фінансовий механізм регулювання земельних відносин як сукупність форм, методів, інструментів та важелів оціночного, бюджетно-податкового, грошово-кредитного, цінового, відшкодувального, компенсаційного та майнового спрямування, які забезпечують проведення нормативної та експертної грошової оцінки земель, ідентифікацію бази справляння плати за землю, здійснення операцій купівлі-продажу земель та фіскальне регулювання земельних трансакцій, реалізацію іпотечно-заставних операцій, формування фінансових фондів відтворення, охорони та захисту земель, застосування прийомів економічного стимулювання раціонального землекористування;

– методичний підхід до параметризації взаємозв'язку між адмініструванням плати за землю та бюджетним потенціалом соціально-економічного піднесення територіальних громад, який, на відміну від традиційних підходів, передбачає розрахунок узагальнюючого індексу дієвості впливу надходжень плати за землю на фінансову самодостатність територіальних громад базового рівня на основі індивідуальних індексів (індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів міських

територіальних громад; індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів селищних територіальних громад; індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів сільських територіальних громад);

– компенсаційний механізм екологічного реінжинірингу порушених земель, який, на відміну від існуючого, передбачає здійснення реінжинірингових заходів у державному, комунальному, корпоративному секторах та в секторі домашніх господарств на основі диференціації джерел (корпоративні, публічні та глобальні фінанси, фінанси домогосподарств), методів (програмування, інвестування, страхування, сек'юритизація, стимулювання, фондування) та інструментів (податкові, кредитні та митні пільги, субвенції та дотації, компенсації, відшкодування, страхові внески, ціни та тарифи, зелені облігації, краудфандинг) фінансування;

– фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання розширення площі лісових земель, який, на відміну від існуючого, передбачає застосування інструментів податкового, бюджетного, кредитного, майнового та інституційно-дорадчого стимулювання переведення самозаліснених угідь у категорію лісових земель, лісовідновлення на місці суцільних та вибіркового рубок, природооблаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь та інших видів лісорозведення з диференціацією на загальнонаціональному рівні та на рівні територіальної громади базового рівня;

набули подальшого розвитку:

– інструментально-методологічне забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні, яке ґрунтується на специфікації інституційно-фінансових передумов (система моніторингу земель, землеустрою, земельного кадастру; форми власності на земельні активи; ринок земель, іпотечно-заставні відносини; нормативна та експертна грошова оцінка земель), що детермінують інституціоналізацію методів, інструментів та важелів (оподаткування; ціноутворення; бюджетне та внутрішньо-корпоративне фінансування; стимулювання; відшкодування та санкції) фінансового впливу на землевласників та землекористувачів, а також на земельні трансакції;

– обґрунтування пріоритетів імплементації у вітчизняну практику формування фінансового механізму регулювання земельних відносин окремих складових комплексної системи відшкодування втрат власникам землі, яка функціонує в США, зокрема Програм збереження земель, Програм страхування сільськогосподарських культур, Програм компенсації для власників лісових угідь, формування Фондів ліквідації наслідків природних катастроф, застосування компенсацій за вилучення земель, які передбачають диверсифікацію джерел фінансування заходів з відтворення, відновлення та охорони земель на основі коштів публічних бюджетів, страхових фондів, екологічних фондів та організацій, коштів, акумульованих на основі продажу спеціальних облігацій та реалізації угод публічно-приватного партнерства;

– оцінювання еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин, яке передбачає встановлення тісноти зв'язку між результуючим показником (сумою капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, поверхневих та підземних вод) та окремими предикторами (надходження земельного податку до місцевих бюджетів; надходження орендної плати до місцевих бюджетів; питома вага земельного податку у надходженнях плати за землю до місцевих бюджетів);

– методичний інструментарій виявлення асиметрії в надходженнях плати за землю до бюджетів місцевого самоврядування в розрізі адміністративних областей України, який передбачає розрахунок узагальнюючого індексу міжмуніципальної збалансованості надходжень плати за землю до бюджетів територіальних громад базового рівня на основі індивідуальних індексів (індивідуального індексу показника частки міських територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України; індивідуального індексу показника частки селищних територіальних громад у сукупних

надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України; індивідуального індексу показника частки сільських територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України);

– теоретична аргументація формування місцевих бюджетних цільових фондів відтворення, охорони та захисту лісових земель, які були порушені внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивної діяльності природокористувачів, на основі акумуляції 50 % податку на лісові землі та рентної плати за користування надрами для видобутку бурштину.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблений у дисертації методичний інструментарій виявлення асиметрії в надходженнях плати за землю до бюджетів місцевого самоврядування в розрізі адміністративних областей України, який передбачає розрахунок узагальнюючого індексу міжмуніципальної збалансованості надходжень плати за землю до бюджетів сільських, селищних та міських територіальних громад, інкорпоровано у науково-дослідну діяльність Інституту агроекології і природокористування НААН, зокрема в межах виконання наукової теми «Еколого-економічний механізм розвитку управління сільськими територіями в умовах децентралізації» (номер державної реєстрації 0222U004961) (довідка № 136 від 12.03.2026 р.). У діяльності функціональних підрозділів виконкому Корюківської міської ради використовується розроблений у дисертації методологічний підхід до проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин (довідка № 320/04-03 від 13.02.2026 р.). Результати дисертації, які стосуються обґрунтування пріоритетів імплементації у вітчизняну практику формування фінансового механізму регулювання земельних відносин окремих складових комплексної системи відшкодування втрат власникам землі, яка функціонує в США, використано в діяльності Держекоінспекції України при прийнятті управлінських рішень та наданні рекомендацій при розробленні розпорядчих та методичних документів (довідка № 982/2.1/7-26 від 13.03.2026 р.). У діяльності Асоціації фахівців землеустрою України при підготовці проєктів нормативно-правових актів та методичних рекомендацій використовуються результати дисертаційного дослідження, що стосуються трансформації механізму економічного стимулювання розширення площі лісових земель (довідка № 19 від 18.03.2026 р.). Управлінням екології та природних ресурсів Волинської обласної державної адміністрації використовується методичний підхід, який передбачає встановлення тісноти зв'язку між сумою капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, поверхневих та підземних вод та групою найбільш детермінуючих факторів (довідка № 501/1.15/2-26 від 17.03.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Отримані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції належать особисто автору та є його науковим доробком. Дисертація є самостійно виконаною, завершеною та логічно упорядкованою науковою працею. У дисертації вирішено важливу наукову проблему – розроблено еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнних та післявоєнних викликів, а також з урахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, які одержано автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові та прикладні положення, а також результати дисертації апробовано на: VIII Міжнародній науковій конференції «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття» (м. Біла Церква, 2024 р.); VIII Міжнародній науковій конференції «Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації» (м. Житомир, 2024 р.); III Міжнародній науковій конференції «Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності» (м. Могилів-Подільський, 2024 р.); VIII Міжнародній науковій конференції «Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досліджень» (м. Конотоп, 2024 р.); IX Міжнародній науковій конференції «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття» (м. Миколаїв, 2025 р.); IX Міжнародній науковій

конференції «Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації» (м. Вінниця, 2025 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності» (м. Київ, 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП УКРАЇНИ «Боярська лісова дослідна станція» (м. Боярка, 2025 р.).

Публікації. Основні результати дисертації опубліковано у 45 наукових працях, з яких 9 колективних монографій, 10 статей у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у міжнародних наукометричних базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, колективна монографія, проіндексована у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, 4 матеріали наукових конференцій, проіндексовані у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, 12 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України з галузі науки, з якої підготовлено дисертацію, 9 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 424 сторінок, що включає 18 таблиць і 25 рисунків. Список використаних джерел налічує 260 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, відображено їх апробацію та особистий внесок здобувача.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні підходи до формування фінансового механізму регулювання земельних відносин**» розкрито зміст та визначено суб'єктно-об'єктну базу земельних відносин, сформовано методологію дослідження процесів формування фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах децентралізації та дерегуляції, здійснено сутнісну характеристику та розроблено теоретико-методологічне забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин, проаналізовано іноземний досвід регулювання земельного ринку та застосування фінансових інструментів стимулювання раціоналізації землекористування.

Дослідження показали, що системоформуючим підґрунтям сутнісного виміру земельних відносин є твердження великої кількості вчених та практиків-землевпорядників про те, що земельні відносини – це складова суспільних відносин, яка стосується володіння, користування та розпорядження землею, збереження, примноження та розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу, а також обігу та перерозподілу різноманітних категорій земель. Ключовою сутнісно-змістовною характеристикою системи земельних відносин виступає наявність суб'єктно-об'єктної бази регуляторного впливу на процеси землеволодіння, землекористування та відтворення земельно-ресурсного потенціалу. Суб'єкти регуляторного впливу, виходячи з існуючих передових лекал упорядкування земельних відносин, формуються на загальнонаціональному, регіональному, місцевому, виробничо-господарському (корпоративному), а також на внутрішньо-виробничому (внутрішньо-корпоративному) рівнях. Об'єктами регуляторного впливу є конкретні земельні активи, які перебувають в одній із інституціоналізованих форм власності (державній, приватній та комунальній), а також виступають складовою земельно-відтворювального процесу у різноманітних сферах виробничо-господарської діяльності.

Виходячи з критичного переосмислення існуючих авторських підходів стосовно розкриття сутності категорії «земельні відносини» та враховуючи багаторічні власні дослідження, авторська дефініція означеного поняття є наступною: земельні відносини являють собою інституційно-системну архітектоніку взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів та трансакцій між органами публічної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами, становлення системи землеустрою, моніторингу земель, земельного кадастру,

формування, розподілу та перерозподілу фінансових фондів на основі акумуляції плати за землю та коштів від продажу земель, застосування інструментів економічного стимулювання відтворення, охорони та захисту земельно-ресурсного потенціалу, монетизації екосистемних послуг, які продукуються різними категоріями земель.

Встановлено, що традиційний підхід до сутнісного виміру земельних відносин, котрий передбачав зведення даної складової суспільних відносин до володіння, користування та розпоряджання землею, в умовах поглиблення інституційних трансформацій (запуск ринку земель сільськогосподарського призначення та земельна дерегуляція) має бути доповнений спектром методів та засобів, котрі дадуть можливість власнісний контекст землеволодіння та землекористування доповнити управлінською, природоохоронною та фінансовою компонентами.

Виявлено, що інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення, дерегуляція управління земельними активами та цифрова трансформація системи купівлі-продажу земельних ділянок спричинили урізноманітнення земельних відносин, що, у свою чергу, потребує диверсифікації методів, інструментів та важелів фінансового регулювання процесів перерозподілу земельного капіталу. Становлення вітчизняної системи фінансового регулювання земельних відносин відбувалося у міру ускладнення форм перерозподілу земельних активів, що було безпосередньо пов'язано з окремими етапами земельної реформи. Незважаючи на глибоку стагнацію аграрного сектору та інших секторів національного господарства в царині фінансового регулювання земельних відносин було досягнуто проривних позитивних результатів, свідченням чого виступала інституціоналізація фіксованого сільськогосподарського податку, що створило сприятливі умови для становлення сектору аграрного підприємництва.

Виходячи з цих міркувань і враховуючи специфіку залучення земельно-ресурсного потенціалу у відтворювальний процес, необхідним є розроблення теоретико-методологічних засад дослідження основних аспектів та складових становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин з урахуванням викликів воєнного часу та викликів повоєнного відновлення, а також інституціональних засад розширеного відтворення, охорони та захисту різноманітних категорій земель. Виходячи з загальноприйнятих лекал дослідження фундаментальних та прикладних проблем соціально-економічного розвитку, беремо за основу ключову методологічну позицію, яка передбачає закладення в основу дорожньої карти дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин комплексу принципів, котрі враховують як матеріально-речову субстанцію землі, так і просторово-часові характеристики її залучення у господарський обіг (рис. 1).

Такий комплекс охоплює принципи: рентних оцінок, еквівалентного розподілу земельної ренти, інклюзивності, розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу, соціальної відповідальності, екологічної відповідальності та просторово-часового континууму. На основі названого комплексу принципів формується набір підходів до дослідження фінансового механізму регулювання земельних відносин. Даний набір охоплює відтворювальний, синергетичний, секторальний, територіальний та когнітивний підходи. Поєднання перерахованих підходів виступає імперативною базою застосування комплексу методів наукового пізнання: аксіоматичного, абстрактно-логічного, економіко-статистичного, методу системного аналізу, методу інституційного аналізу, регресійного моделювання, когнітивного моделювання, інституційного проектування.

Дослідження показали, що у вітчизняній економіці природокористування в останні десятиліття сформульовано численні авторські підходи до формування фінансового механізму регулювання земельних відносин. Інституційним та теоретико-методологічним підґрунтям формування такого механізму виступають фундаментальні та прикладні розробки українських вчених, які стосуються систематизації методів та інструментів фінансового механізму природокористування, зокрема аграрного природокористування.

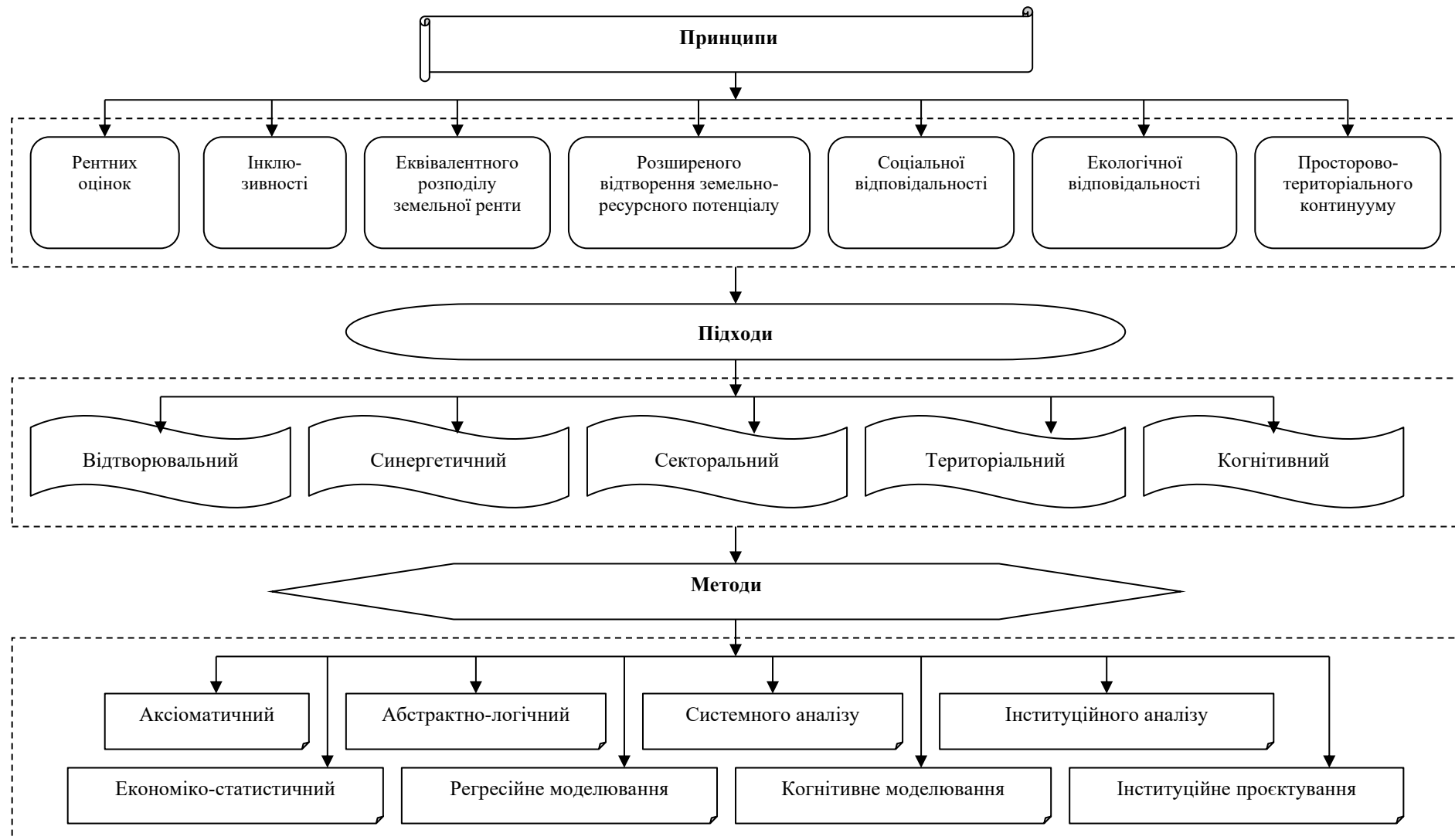

Рис. 1. Теоретико-методологічні засади дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин
Примітка. *Розроблено автором

Виходячи з атрибутивних характеристик структурування інструментально-методологічного забезпечення регуляторного інструментарію, можна констатувати, що імперативною базою формування фінансового механізму регулювання земельних відносин виступають базові засади (інституційно-фінансові передумови), які охоплюють: 1) систему моніторингу, землеустрою та земельного кадастру; 2) форми власності на земельні активи; 3) ринок земель; 4) іпотечно-заставні відносини; 5) нормативну та грошову оцінку земель (рис. 2).

Виявлено, що незалежно від суспільно-економічної формації та способу виробництва систему моніторингу, землеустрою та земельного кадастру необхідно вважати складовою базових засад формування набору методів регуляторного фінансового впливу на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу. Підбір методів також має враховувати домінуючі форми власності на земельні активи. Прикметною рисою у відносинах власності на земельні активи в останні роки є зростання вагомості комунальної власності, оскільки територіальні громади отримали у володіння та користування значні площі сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів.

У дисертації встановлено, що детермінуючий вплив на специфікацію методів фінансового механізму регулювання земельних відносин здійснює запуск ринку сільськогосподарських земель у 2020 році, оскільки він інституціоналізував широкий спектр земельних трансакцій. Латентний характер іпотечно-заставних відносин також потребує диверсифікації методів фінансового впливу на процеси купівлі-продажу різноманітних категорій земель, щоб активізувати процеси капіталізації найбільш ліквідних земельних активів. Ще однією інституційно-фінансовою передумовою підбору методів фінансового регулювання земельних відносин виступає нормативна та експертна грошова оцінка земель, оскільки таким чином визначається база нарахування земельного податку та встановлюється ціна земельного активу перед здійсненням операцій купівлі-продажу.

Визначено, що базові засади становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин виступають ключовим детермінантом підбору методів регуляторного фінансового впливу на процеси володіння, користування, розпоряджання земельними ресурсами, а також на процеси їх охорони та захисту, які можуть бути об'єднані у такі групи: 1) оподаткування; 2) ціноутворення; 3) бюджетне та внутрішньо-корпоративне фінансування; 4) стимулювання; 5) страхування, відшкодування та санкції.

Доведено, що загострення воєнних, продовольчих та енергетичних ризиків і загроз значною мірою вплинуло на вартість земель сільськогосподарського призначення, зокрема відбуваються коливання вартості сільськогосподарських земель у країнах ЄС. Коливання вартісних характеристик земель сільськогосподарського призначення стосується як «старих» членів ЄС, так і «нових» (країн постсоціалістичного табору).

Рівень інвестиційної привабливості і відповідно вартості сільськогосподарської землі в країнах постсоціалістичного табору визначався наявністю дієвого інструментарію надання державних субсидій суб'єктам аграрного бізнесу, рівнем прозорості земельного ринку та системністю здійснення земельних реформ. Вагомою інституційною передумовою формування вартості сільськогосподарських земель у країнах постсоціалістичного табору виступають традиції місцевого населення в частині ведення сільськогосподарського виробництва, а також наявність достатньої робочої сили в сільській місцевості. Зростання вартості сільськогосподарських земель у країнах постсоціалістичного табору пов'язане з наявністю різного роду обмежень, встановлених вітчизняним законодавством для нерезидентів, що стимулювало придбання сільськогосподарських земель місцевими фермерами, котрі могли скористатися дотаціями і забезпечити прийнятний рівень прибутковості ведення аграрного бізнесу. Такий досвід варто взяти на озброєння для подальшої імплементації у вітчизняну практику, що дасть можливість підвищити рівень інклюзивності землеволодінь та землекористувань.

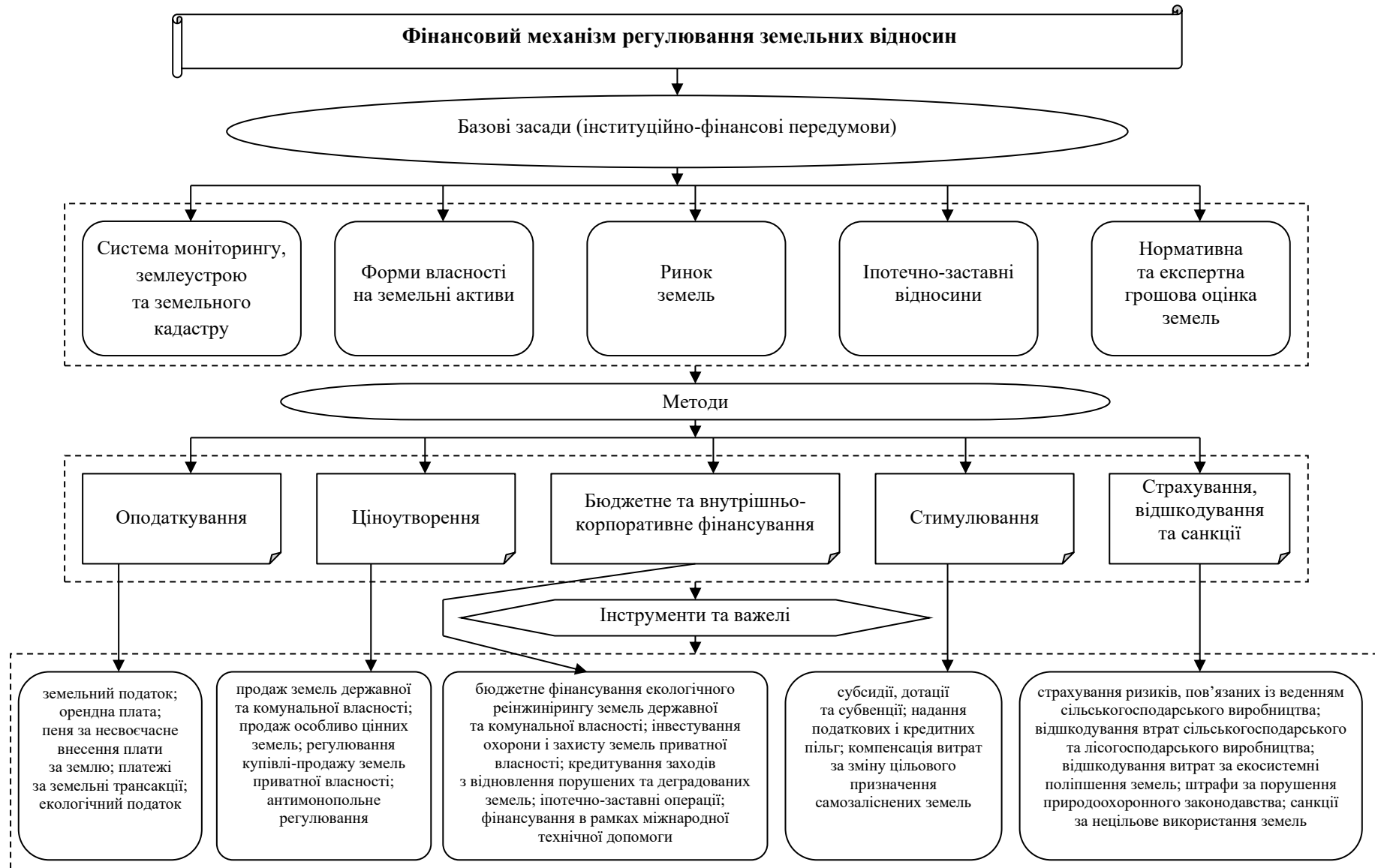

Рис. 2. Інструментально-методологічне забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні
Примітка. *Розроблено автором

У другому розділі «Аналіз та оцінювання еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні» виявлено інституційні виміри становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин, сформовано методологічні засади інтегральної порівняльної оцінки функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин, проведено результуючу оцінку еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин.

Встановлено, що більш як тридцятирічний період здійснення земельної реформи призвів до перегляду ключових напрямів трансформації системи земельних відносин, тим більше, що в останні роки врешті-решт було знято мораторій на вільний обіг земель сільськогосподарського призначення та проведено земельну дерегуляцію. Складність даного питання також впливає з того, що земля є основним фактором виробництва в сільському та лісовому господарстві, виступає територіальним базисом розвитку продуктивних сил і концентрації інших видів відтворюваних і невідтворюваних природних ресурсів.

Виходячи з викладеного вище та враховуючи основні тренди у перерозподілі земельного капіталу в останні роки, можна стверджувати, що сучасний стан системи земельних відносин обумовлено рядом причин:

1) поспішністю та непередбачуваністю окремих етапів земельної реформи, які скоріше виступали механізмом накопичення найбільш родючих сільськогосподарських угідь, а не цілеспрямованим комплексом заходів щодо впровадженню ринкових механізмів у систему перерозподілу земельної власності та систему економічного стимулювання невиснажливого та збалансованого землекористування;

2) рекомендації зарубіжних консалтингових агентств не завжди враховували українські реалії землекористування та етнокультурні чинники відношення сільського населення до землі як базового детермінанта існування, а також не відслідковували впливу глобальних чинників на підвищення інтересу до сільськогосподарських земель України;

3) програмування, планування та реалізація окремих заходів на початкових етапах земельної реформи, як правило, не супроводжувалися формуванням належних інституційних передумов, що врешті-решт призвело до численних викривлень на ринку земель сільськогосподарського призначення вже у постмораторний період;

4) незважаючи на позитивний іноземний досвід реалізації у сфері сільськогосподарського землекористування проєктів низьковуглецевого розвитку, не були враховані екологічні наслідки парцеляції великих земельних масивів і не введені адміністративні та економічні важелі стимулювання впровадження сучасних форм і методів екологічно безпечного землекористування, зокрема систем ґрунтозахисного землеробства;

5) органи публічної влади не відпрацювали механізмів екологічного реінжинірингу меліорованих територій в зонах як осушення, так і зрошення, що до цих пір не дозволяє забезпечити повноцінне повернення цих категорій земель в продуктивний господарський обіг і підвищити рівень капіталізації їх використання.

На основі проведених досліджень встановлено, що важливого значення при імплементації перспективної моделі фінансового механізму регулювання земельних відносин набуває подолання асиметричності інформації для різноманітних категорій землевласників та землекористувачів. Асиметричність інформації «девальвує» конкурентні засади при здійсненні торгів, що врешті-решт призводить до виникнення спекулятивної земельної ренти через викривлення класичних атрибутів перерозподілу земельно-ресурсних активів, особливо в умовах цінової турбулентності на ринку земель сільськогосподарського призначення. Більше того, асиметричність інформації в окремих випадках набула ознак інформаційного вакууму для дрібних та середніх землевласників та землекористувачів, що не дало їм можливості максимальною мірою капіталізувати належний їм актив через відповідні форми перерозподілу.

Виявлено, що цифрова трансформація земельних відносин в останні роки сформувала передумови для забезпечення прозорості процесів купівлі-продажу земельно-ресурсних активів, насамперед, державної та комунальної власності.

Обґрунтовано, що поглиблення інституційних трансформацій у сфері господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу, зокрема завершення інституціоналізації приватної та комунальної форми власності на земельно-ресурсні активи, земельна дерегуляція, цифрова трансформація здійснення земельних трансакцій вимагають становлення сучасного фінансового механізму регулювання земельних відносин, який забезпечить необхідний набір стимулів для сектору землевласників та землекористувачів щодо раціонального використання земельної складової природного багатства країни, її охорони та захисту, а також посилить вплив використання та перерозподілу земельно-ресурсних активів на соціально-економічне піднесення країни та територіальних утворень.

Дослідження показали, що базовою методологічною передумовою становлення такого механізму виступає здійснення узагальнюючої оцінки функціонування нинішнього формату фінансового регулювання земельних відносин, який зазнав декілька фаз трансформації у зв'язку з роздержавленням та приватизацією окремих категорій земель, упровадженням традиційних ринкових інститутів володіння, користування та розпоряджання земельно-ресурсними активами. Така узагальнююча оцінка має передбачати врахування комплексу факторів, пов'язаних з фіскальними, бюджетними та ціновими чинниками розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу.

Виходячи з інституційного підґрунтя, історичної ретроспективи трансформації та складових фінансового регулювання земельних відносин в Україні, узагальнююча оцінка порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в регіонах України повинна включати комплекс показників за трьома критеріями (табл. 1): 1) фіскальна ефективність регулювання землеволодінь та землекористувань; 2) бюджетна ефективність регулювання використання публічних земельних активів; 3) цінова ефективність регулювання ринку сільськогосподарських земель.

На першому етапі розрахунку показників ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин після формування таблиць даних по кожному показнику-індикатору в межах окремого критерію обчислюються стандартизовані показники – індивідуальні індекси показників ефективності фінансового регулювання земельних відносин за 2024 рік. Для стандартизації використано максимальні або мінімальні значення відповідних показників фінансового регулювання земельних відносин залежно від того, чи є цей показник стимулятором, чи дестимулятором.

Встановлено, що для перших (показників-стимуляторів) індивідуальний індекс показника ефективності фінансового регулювання земельних відносин розраховуватиметься як відношення показника-індикатора до максимального його значення серед усієї сукупності регіонів за формулою:

$$I_{ij}^{kp}(t) = \frac{P_{ij}^{kp}(t)}{PM_j^{kp}(t)}. \quad (1)$$

Для показників-дестимуляторів індивідуальний індекс показника ефективності фінансового регулювання земельних відносин визначається як відношення його мінімального значення серед усієї сукупності регіонів до показника-індикатора окремого регіону за формулою:

$$I_{ij}^k(t) = \frac{PM_j^k(t)}{P_{ij}^k(t)}, \quad (2)$$

де $I_{ij}^k(t)$ – індивідуальний індекс показника ефективності i -го регіону за j -м показником з k -го групового критерію у періоді t ; $P_{ij}^k(t)$ – значення j -го показника оцінювання з k -го групового критерію та у періоді t ; $PM_j^k(t)$ – максимальне (мінімальне) значення j -го показника оцінювання серед k -го групового критерію, який визначає ефективність діяльності у періоді t ; $k = 1 \dots k$ – номер групового критерію оцінки ефективності, який визначає вид (критерій) ефективності i -го регіону у періоді t ; $j = 1 \dots n$ – номер індивідуального показника-індикатора у групі критеріїв; $i = 1 \dots m$ – номер регіону, що досліджується ($m = 23$); $t = 1 \dots t$ – номер періоду оцінки показника.

**Система показників порівняльної комплексної оцінки ефективності фінансового регулювання земельних відносин
в регіонах України у 2024 році***

Критерій	Показник
Фіскальна ефективність регулювання землеволодінь та землекористувань	Рівень фіскальної віддачі використання земельного фонду (сума надходжень плати за землю до публічних бюджетів/площа земельного фонду адміністративної області), грн/га
	Частка плати за землю у сукупних надходженнях податку на майно до публічних бюджетів (сума надходжень плати за землю до публічних бюджетів/сума надходжень податку на майно до публічних бюджетів), %
	Співвідношення фіскального ефекту землекористувань та фіскального ефекту землеволодінь (сума надходжень орендної плати за землю до публічних бюджетів/сума надходжень земельного податку до публічних бюджетів), %
Бюджетна ефективність регулювання використання публічних земельних активів	Частка коштів від продажу землі у сукупних надходженнях земельної ренти до публічних бюджетів (надходження коштів від продажу землі до публічних бюджетів/сукупні надходження земельної ренти (плата за землю + кошти від продажу землі) до публічних бюджетів), %
	Частка коштів від продажу землі у доходах публічних бюджетів від операцій з капіталом (надходження коштів від продажу землі до публічних бюджетів/доходи публічних бюджетів від операцій з капіталом), %
	Сума надходжень коштів від продажу землі до публічних бюджетів на одиницю площі земельного фонду (надходження коштів від продажу землі до публічних бюджетів/площа земельного фонду адміністративної області), грн/га
Цінова ефективність регулювання ринку сільськогосподарських земель	Усереднене значення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь у 2024 році , грн/га
	Середньозважена ціна сільськогосподарських земель у 2024 році , тис. грн/га
	Частка коштів від викупу сільськогосподарських земель у сукупних надходженнях коштів від продажу землі до публічних бюджетів України (надходження коштів від викупу сільськогосподарських земель до публічних бюджетів/сукупні надходження коштів від продажу землі до публічних бюджетів), %

Примітка. *Розроблено автором

Визначено, що на наступному етапі з метою проведення порівняльної оцінки ефективності фінансового регулювання земельних відносин за кожною сформованою групою показників пропонується розраховувати інтегральні групові індекси окремих видів (критеріїв) ефективності.

$$I_i^k(t) = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n (1 + I_{ij}^k(t))} - 1, \quad (3)$$

де $I_i^k(t)$ – інтегральний груповий індекс ефективності i -го регіону за k -м груповим критерієм, який визначає ефективність діяльності у періоді t .

Дослідження показали, що залежно від значення інтегрального групового індексу ефективності запропоновано виділяти три групи регіонів з рівними інтервалами: з високим, середнім та низьким рівнем ефективності фінансового регулювання земельних відносин. Величина інтервалу групування (h) визначатиметься за загальним правилом проведення статистичних групувань згідно з формулою:

$$h = \frac{I_i^k(t)_{\max} - I_i^k(t)_{\min}}{3}, \quad (4)$$

де $I_i^k(t)_{\max}$, $I_i^k(t)_{\min}$ – відповідно максимальне та мінімальне значення індексу серед усієї сукупності регіонів.

Таке групування характеризуватиме відмінності ефективності фінансового регулювання земельних відносин за визначеною групою показників та окремим критерієм.

З метою оцінювання окремих видів ефективності фінансового регулювання земельних відносин за певний період (рік) пропонується обчислити відповідний інтегральний індекс ефективності фінансового регулювання земельних відносин, аналогічною до формули (2.3), але вже на основі значень групових індексів ефективності:

$$I_i(t) = \sqrt[K]{\prod_{k=1}^K (1 + I_i^k(t))} - 1, \quad (5)$$

де $I_i(t)$ – інтегральний індекс ефективності i -го регіону.

Результати розрахунків показали, що високий рівень інтегрального індексу ефективності фінансового регулювання земельних відносин у 2024 році (табл. 2) має місце в таких адміністративних областях: Дніпропетровська (0,556), Запорізька (0,578), Полтавська (0,527) та Черкаська (0,507).

Високий рівень інтегрального індексу в цих чотирьох областях свідчить про те, що вони змогли досягти балансу між трьома критично важливими сферами: наповненням бюджету через податки, ефективним управлінням комунальною землею та активністю на ринку купівлі-продажу земель. Для Дніпропетровщини та Запорізької областей вагоме значення має поєднання промислового та аграрного потенціалів.

Фіскальна ефективність регулювання земельних відносин є найвищою у регіонах, де зосереджені найбільші промислові підприємства (металургія, видобуток), які сплачують величезні суми земельного податку та орендної плати за землі промисловості. Найвищі рівні бюджетної ефективності регулювання земельних відносин спостерігаються у регіонах, де традиційно висока частка оренди державних та комунальних земель великими агрохолдингами. Навіть у складних умовах ці платежі залишаються стабільним джерелом доходу бюджетів відповідних категорій територіальних громад.

Середній рівень інтегрального індексу ефективності фінансового регулювання земельних відносин у 2024 році спостерігається в таких регіонах: Вінницька (0,421), Київська (0,423), Кіровоградська (0,467), Львівська (0,448), Одеська (0,399), Сумська (0,431), Тернопільська (0,408) та Хмельницька (0,410) області.

Київська, Львівська, Одеська області – це області, які є лідерами за ринковою вартістю землі та інвестиційною привабливістю, але мають низькі значення за іншими компонентами. Прикметною рисою є те, що у Київській та Львівській областях земля дорога, але значна

частина угідь перебуває в «тіні» або використовується за застарілими договорами оренди, що знижує фіскальний індекс.

Таблиця 2

Інтегральний індекс ефективності фінансового регулювання земельних відносин

Регіон	Груповий індекс фіскальної ефективності регулювання землеволодінь та землекористувань	Груповий індекс бюджетної ефективності регулювання використання публічних земельних активів	Груповий індекс цінної ефективності регулювання ринку сільськогосподарських земель	Інтегральний індекс ефективності фінансового регулювання земельних відносин
Вінницька	0,501	0,236	0,545	0,421
Волинська	0,404	0,219	0,370	0,328
Дніпропетровська	0,835	0,364	0,506	0,556
Житомирська	0,448	0,212	0,361	0,337
Закарпатська	0,378	0,166	0,374	0,302
Запорізька	0,553	0,592	0,590	0,578
Івано-Франківська	0,489	0,187	0,481	0,378
Київська	0,492	0,271	0,519	0,423
Кіровоградська	0,569	0,173	0,716	0,467
Львівська	0,589	0,395	0,370	0,448
Миколаївська	0,415	0,177	0,465	0,346
Одеська	0,488	0,271	0,447	0,399
Полтавська	0,595	0,244	0,796	0,527
Рівненська	0,383	0,195	0,358	0,309
Сумська	0,488	0,160	0,697	0,431
Тернопільська	0,536	0,173	0,548	0,408
Харківська	0,418	0,188	0,437	0,343
Хмельницька	0,523	0,211	0,521	0,410
Черкаська	0,651	0,220	0,701	0,507
Чернівецька	0,482	0,165	0,454	0,359
Чернігівська	0,438	0,243	0,472	0,381

delta	0,092	
низький	0,302	0,394
середній	0,394	0,486
високий	0,486	0,578

Примітка. *Розраховано автором за даними Міністерства фінансів України

Також вагоме значення має урбанізаційний тиск, оскільки велика кількість земель навколо Львова, Одеси та Києва переходить з аграрного статусу в комерційний. Це створює умови для зростання надходжень від продажу земель, але розмиває показники саме сільськогосподарської ефективності.

До групи регіонів з низьким рівнем інтегрального індексу ефективності фінансового регулювання земельних відносин у 2024 році відносяться адміністративні області: Волинська (0,328), Житомирська (0,337), Закарпатська (0,302), Івано-Франківська (0,378), Миколаївська (0,346), Рівненська (0,309), Харківська (0,343), Чернівецька (0,359) та Чернігівська (0,381) області.

Дослідження показали, що підвищення інтегральної ефективності фінансового регулювання земельних відносин потребує комплексного підходу: вдосконалення інструментів нормативної грошової оцінки земель, посилення прозорості орендних відносин, стимулювання легального обігу сільськогосподарських угідь та зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування у сфері управління публічними земельними активами.

На основі побудови регресійної моделі та параметризації тісноти зв'язку між відкликом та предикторами було здійснено кількісну характеристику впливу найбільш детермінуючих предикторів на відклик (обсяг капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод): 1) зростання обсягів надходження земельного податку до місцевих бюджетів на 1 % призводить до збільшення обсягу капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод на 2,2 %; 2) зростання обсягів надходження орендної плати до місцевих бюджетів на 1 % призводить до зниження обсягу капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод на 1,2 %; 3) підвищення питомої ваги земельного податку у надходженнях плати за землю до місцевих бюджетів на 1 % призводить до підвищення обсягу капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод на 0,2 %.

У третьому розділі **«Бюджетно-податкове регулювання землекористування в системі функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин»** розкрито зміст та фіскальний вимір плати за землю, здійснено оцінку основних тенденцій надходжень плати за землю до публічних бюджетів, розглянуто систему земельного оподаткування як вагомого чинника зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня, сформовано інституційно-методологічне забезпечення трансформації вилучення та перерозподілу плати за землю.

Дослідження показали, що платність землекористування стала одним з основних факторів формування системи товарно-грошових відносин у сфері господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу. Першочерговим завданням виступало оформлення плати за землю як інституту в системі економічних відносин. Надалі дана проблематика перемістилася в площину посилення фінансової самодостатності територіальних громад за рахунок ефективнішого адміністрування ресурсних платежів та формування фондів інвестиційного забезпечення реалізації природоохоронних проєктів, зокрема охорони та захисту земель різних категорій. Особливо актуалізувалося завдання підвищення результативності земельного оподаткування, адже земельні ресурси є територіальним базисом розміщення і розвитку продуктивних сил, основним засобом виробництва у сільському та лісовому господарстві.

Виявлено, що суми надходжень плати за землю до місцевих бюджетів в період з 2007 по 2023 рік відображали тренд до зростання, особливо з 2016 року відбувся стрімкий ріст через девальвацію гривні та зміни принципів адміністрування даного збору. Так, у 2007 році даний показник становив 3,9 млрд грн (найменше значення протягом аналізованого періоду), у 2010 році – 9,5 млрд грн, у 2013 році – 12,8 млрд грн, у 2014 році – 12,1 млрд грн, у 2019 році – 32,8 млрд грн, у 2021 році – 35,3 млрд грн (найбільше значення протягом аналізованого періоду), у 2022 році – 29,6 млрд грн, у 2023 році – 34,5 млрд грн. У 2023 році порівняно з 2013 роком обсяг надходжень плати за землю до місцевих бюджетів зріс на 30,6 млрд грн або у 8,84 раза. У 2023 році порівняно з 2021 роком обсяг надходжень плати за землю до місцевих бюджетів знизився на 0,8 млрд грн або у 1,02 раза (рис. 3).

Визначено, що обсяг надходжень плати за землю до місцевих бюджетів у порівнянних цінах на початок 2007 року в період з 2007 по 2023 рік відображав хвилястий тренд відповідний до інфляційних процесів, що призвело до спаду в останні роки. Так, у 2007 році даний показник становив 3,2 млрд грн, у 2010 році – 4,6 млрд грн, у 2013 році – 5,3 млрд грн (найбільше значення протягом аналізованого періоду), у 2014 році – 3,8 млрд грн, у 2019 році – 4,4 млрд грн, у 2021 році – 2,6 млрд грн, у 2022 році – 1,6 млрд грн, у 2023 році – 1,6 млрд грн (найменше значення протягом аналізованого періоду).

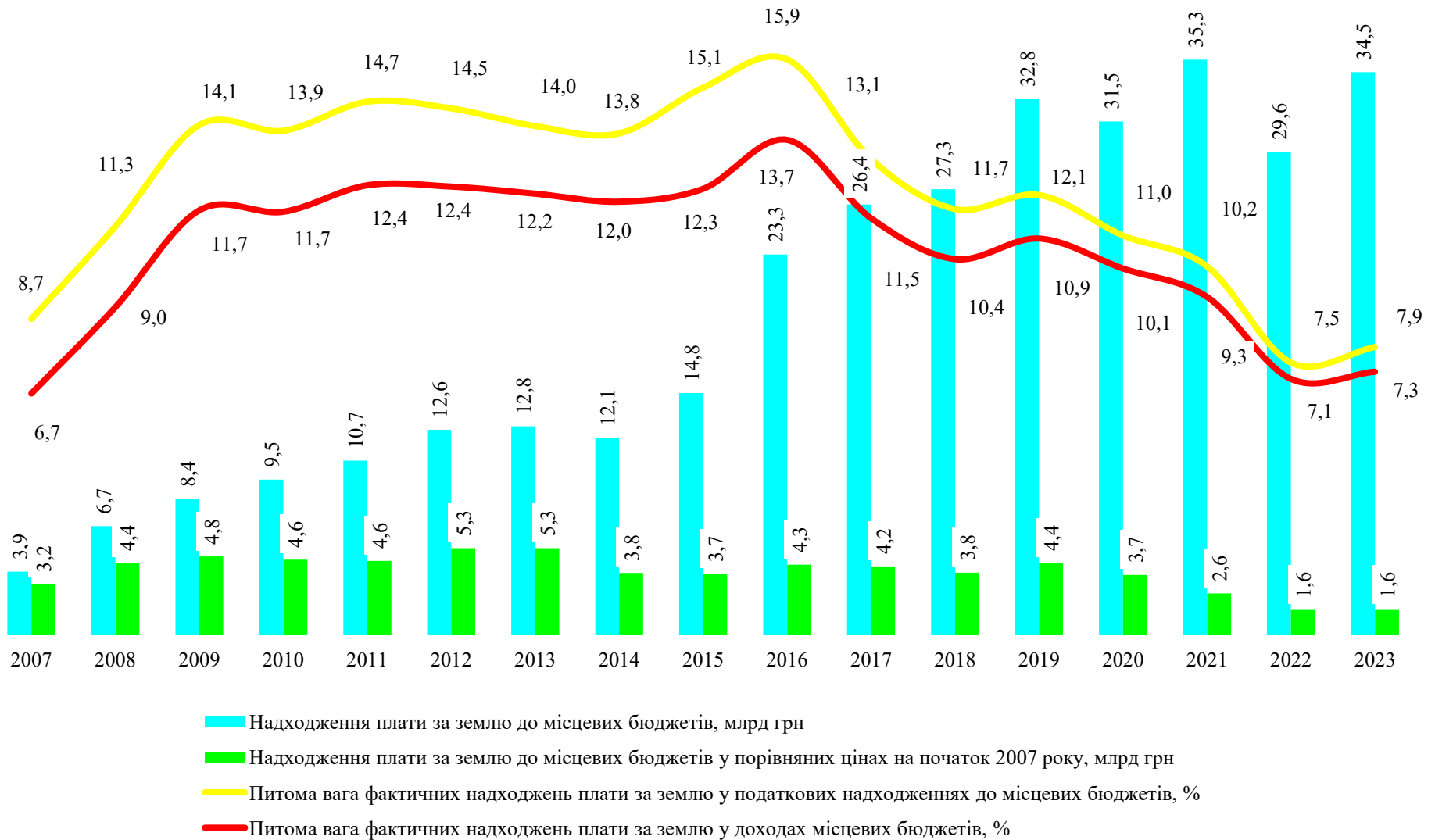

Рис. 3. Номінальні та реальні надходження плати за землю до місцевих бюджетів України у 2007–2023 роках

Примітка. *Розроблено автором

У 2023 році порівняно з 2013 роком обсяг надходжень плати за землю до місцевих бюджетів у порівняних цінах на початок 2007 року знизився на 3,7 млрд грн або у 3,31 раза. У 2023 році порівняно з 2021 роком обсяг надходжень плати за землю до місцевих бюджетів у порівняних цінах на початок 2007 року знизився на 1,0 млрд грн або у 1,63 раза.

На основі проведених досліджень встановлено, що поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації, з однієї сторони, забезпечило переорієнтацію окремих складових публічних фінансових ресурсів на потреби територіальних громад базового рівня, а з іншої поставило місцеве самоврядування перед необхідністю результативнішої ідентифікації реальної бази наповнення бюджетів сільських, селищних та міських територіальних громад. Необхідність ідентифікації такої бази, насамперед, стосується системи земельного оподаткування, яке традиційно зорієнтоване на місцеві бюджети як в період, коли плата за землю була загальнодержавним податком закріпленим за місцевими бюджетами, так і в період, коли вона стала складовою місцевого податку – податку на майно.

Доведено, що прикметною рисою земельного оподаткування в Україні в останні роки, коли сформувалася мережа укрупнених сільських, селищних та міських територіальних громад, є неоднорідність надходжень плати за землю до вказаних категорій територіальних громад базового рівня у 2024 році. Особливо великий варіаційний розмах спостерігається між величиною надходжень плати за землю до бюджетів міських територіальних громад, з однієї сторони, та до бюджетів сільських і селищних територіальних громад, – з іншої. Причина такого варіаційного розмаху напряму залежить від рівня урбанізованості територій, густоти населених пунктів, співвідношення окремих категорій земель в структурі земельного фонду відповідного регіону. Міські територіальні громади традиційно виступають домінуючим ареалом акумуляції земельних платежів у більшості регіонів країни. Їхнє фіскальне лідерство обумовлене високою концентрацією бізнесу, розвиненою інфраструктурою та значною часткою комерційно привабливих земель.

Виявлено, що певний деструктивний вплив на результативність земельного оподаткування і відповідно його вагомість у забезпеченні фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня справляють також рудименти 90-х років минулого століття та початку 2000-х років, зокрема надмірне застосування різного роду пільг при оподаткуванні різних категорій земель.

Дослідження показали, що формування сучасної інституційно-методологічної платформи трансформації системи земельного оподаткування має враховувати наявні інституційні пастки та інституційні розриви адміністрування плати за землю та перерозподілу земельної ренти (рис. 4). Інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення та земельна дерегуляція призвели до різкого збільшення кількості земельних трансакцій. Даний чинник не повною мірою враховується наявною системою стягнення плати за землю, що не забезпечує реального збільшення надходжень земельних платежів до місцевих бюджетів. Прикметною інституційною пасткою адміністрування плати за землю у нинішніх умовах виступає недосконалість інструментарію індексації ставок земельного податку.

Встановлено, що наявність інституційних пасток сформувала фундаментальні передумови для виникнення комплексу інституційних розривів у земельному оподаткуванні: 1) низький рівень стимулюючого впливу земельного оподаткування на процеси охорони та захисту земель; 2) дискретний податковий тиск на використання окремих категорій земель; 3) штучне звуження бази стягнення плати за землю; 4) скорочення реального обсягу надходжень плати за землю до місцевих бюджетів; 5) нецільове використання акумульованих у місцевих бюджетах земельних платежів.

Обґрунтовано, що на усунення інституційних пасток та інституційних розривів мають бути спрямовані трансформаційно-стабілізаційні заходи. Одним з таких заходів виступає застосування підвищувальних коефіцієнтів при оподаткуванні невикористовуваних земель.

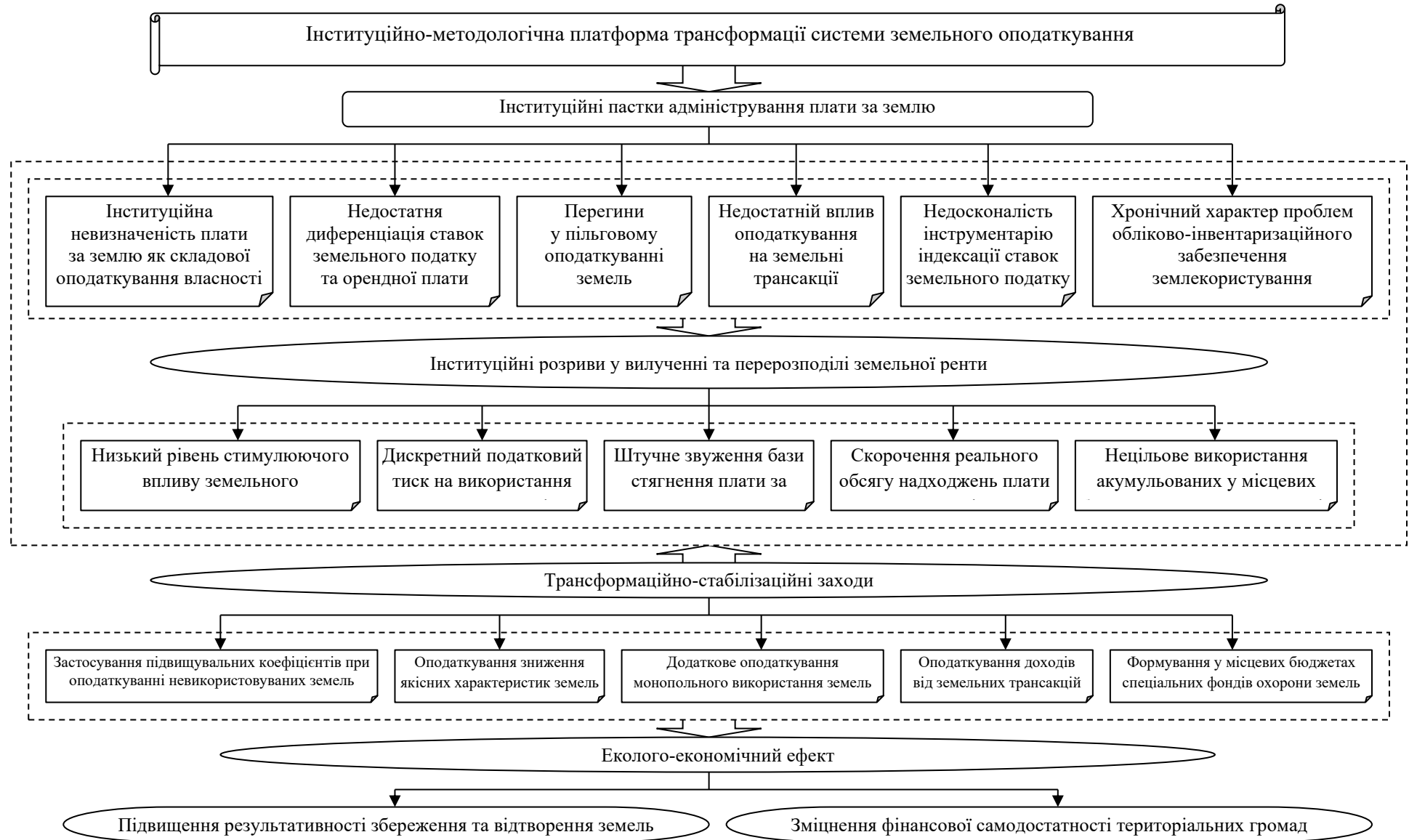

Рис. 4. Інституційно-методологічне забезпечення трансформації вилучення та перерозподілу плати за землю

Примітка. *Розроблено автором

З метою стимулювання землевласників та землекористувачів до масштабування заходів з екологізації процесів господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу необхідним є оподаткування зниження якісних характеристик земель. З метою реалізації антимонопольних заходів в частині концентрації земельної власності доцільно інституціоналізувати додаткове оподаткування монопольного використання земель. У зв'язку зі значним збільшенням специфікації земельних трансакцій в останні роки пропонується забезпечити оподаткування доходів від такого роду трансакцій. У короткостроковій перспективі також необхідно створити надійне джерело фінансування заходів з екологічного реінжинірингу земель, порушених внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивного техногенного впливу. З огляду на це, потребує інституціоналізації формування у місцевих бюджетах фондів охорони земель.

На основі проведених досліджень встановлено, що розширене відтворення, відновлення та охорона земельно-ресурсного потенціалу вимагає застосування комплексу природоохоронних заходів, що, у свою чергу, потребує формування надійних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення. Ключовою складовою сучасної системи фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності у сфері землекористування виступають кошти публічних бюджетів. Найвищого рівня результативності публічне фінансування природоохоронних заходів щодо відтворення, відновлення та охорони земельно-ресурсного потенціалу набуває за умови функціонування спеціальних бюджетних фондів, формування котрих має відбуватися за рахунок концентрації частини надходжень плати за землю. В умовах поглиблення земельної дерегуляції, коли значні площі сільсько-господарських земель державної власності поза межами населених пунктів були передані у комунальну власність, сформувалися додаткові умови для нарощення надходжень плати за землю, насамперед, за рахунок зростання надходжень орендної плати за землю, до місцевих бюджетів, що створює додатковий ресурс для формування спеціальних бюджетних фондів для збереження та примноження земельно-ресурсного потенціалу.

У четвертому розділі **«Формування компенсаційного механізму екологічного реінжинірингу земель, порушених внаслідок воєнних дій та збалансованого природокористування»** розкрито сутність екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій та виснажливого використання земель в системі еколого-економічного регулювання землекористування, сформовано авторський концепт імплементації передового іноземного досвіду відшкодування збитків власникам земель та землекористувачам, розроблено компенсаційний інструментарій відшкодування втрат землевласникам та землекористувачам, понесених внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивного природокористування.

Встановлено, що надмірна складність екологічних проблем, які виникли внаслідок техногенного впливу на довкілля у попередні десятиліття і ускладнилися в роки повномасштабної війни, вимагає використання методів та технологій екологічного реінжинірингу, тобто перегляду основних бізнес-процесів у сторону екологізації відтворювальних пропорцій.

Дослідження показали, що у воєнний час доцільність здійснення реінжинірингових заходів стала ще більш актуальною з огляду на ведення бойових дій, наслідком котрих стали: руйнація цілісності агроландшафтів, забруднення ґрунтів небезпечними хімічними елементами, утворення вирв, мінування земель. Все це ускладнює реалізацію проєктів реінжинірингу форм та методів аграрного природокористування і вимагає нарощення інвестиційних впливів у запровадження сучасних методів відтворення та відновлення земельно-ресурсного потенціалу.

Виявлено, що компенсаційний механізм екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій земель виступає логічно упорядкованою сукупністю джерел, методів та інструментів бюджетно-податкового, грошово-кредитного та регламентно-дозвільного впливу на землевласників і землекористувачів в частині диверсифікації методів та технологій відтворення та відновлення первинних фізико-хімічних характеристик різноманітних категорій земель (рис. 5).

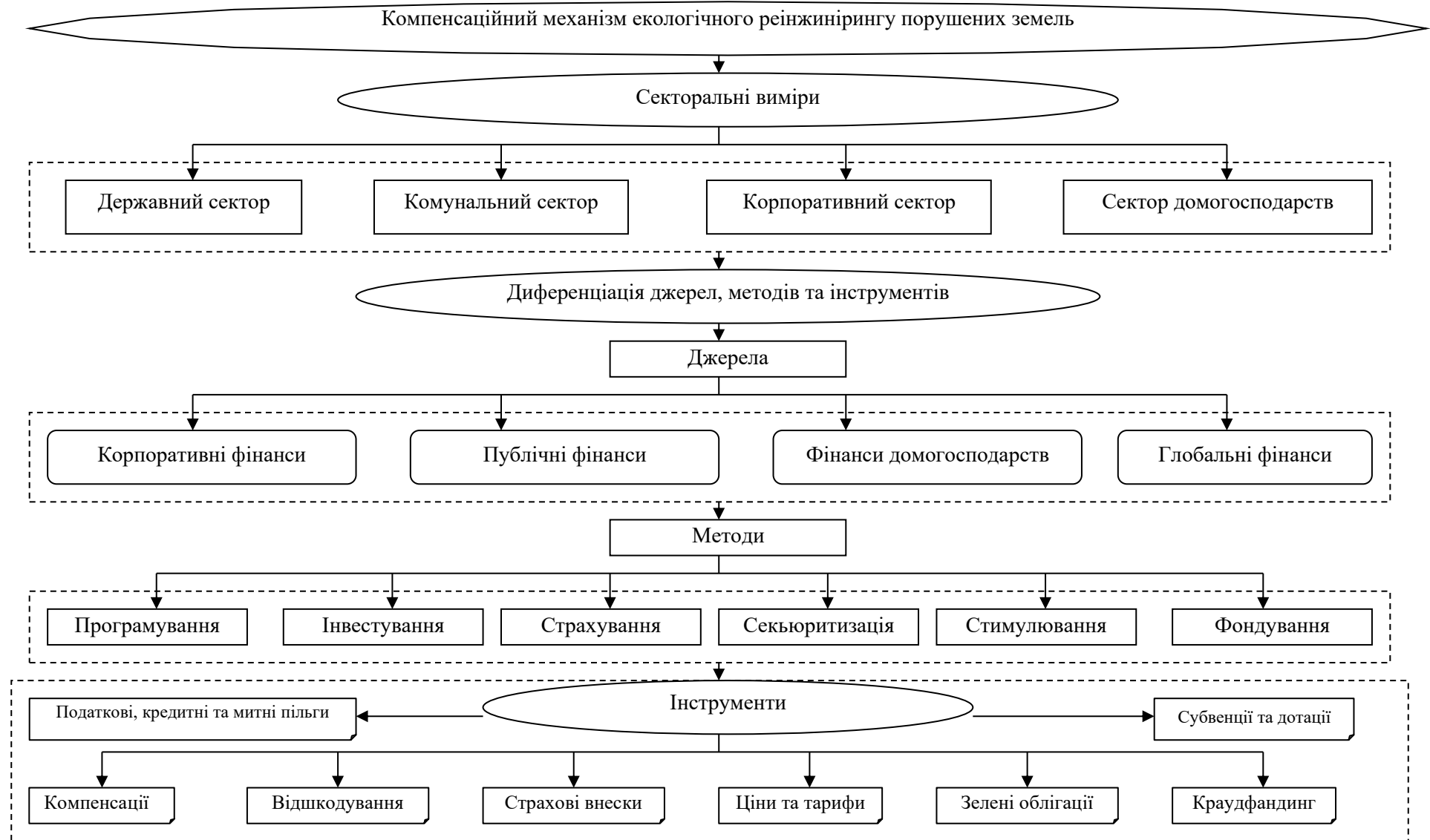

Рис. 5. Інструментально-методологічне забезпечення компенсаційного механізму екологічного реінжинірингу порушених земель
Примітка. *Розроблено автором

Форми власності та організаційно-правові форми господарювання виступають основним детермінантом вибору моделі впровадження сучасних форм та методів екологічної реабілітації порушених земель.

Визначено, що реалізація проєктів екологічного реінжинірингу земель державної власності напряму залежить від бюджетних можливостей держави фінансувати проєкти відтворення та відновлення фізико-хімічних характеристик земель. Незважаючи на земельну дерегуляцію, котра призвела до передачі великих площ земель державної власності у власність територіальних громад, значні площі земель перебувають у державній власності. Екологічний реінжиніринг таких земель має фінансуватися за рахунок коштів державного бюджету. Таке фінансування повинно забезпечуватися за рахунок коштів, котрі акумулюються у спеціальних фондах держбюджету. Такими фондами можуть виступити фонди охорони навколишнього природного середовища та карбонові фонди.

Дослідження показали, що земельна дерегуляція 2021 року значно збільшила банк земель комунальної власності. Даний фактор має детермінувати процеси формування спеціальних фондів охорони земель у місцевих бюджетах, зокрема в обласних бюджетах та бюджетах місцевого самоврядування. Наповнення таких фондів здійснюватиметься за рахунок концентрації в цих фондах частини коштів, котрі надходять до місцевих бюджетів за продаж земель державної та комунальної власності. Іншим джерелом наповнення спеціальних фондів охорони земель виступає частина плати за землю, котра надходить у бюджети місцевого самоврядування. Такі фонди мають формуватися як в обласних бюджетах, так і в бюджетах місцевого самоврядування. Доцільність формування обласних фондів охорони земель зумовлена тим, що за обласним рівнем закріплюються функції реалізації регіональної екологічної політики, у тому числі і щодо відтворення, відновлення, охорони та захисту земель різних категорій. Більше того, виходячи з вітчизняного законодавства, органи місцевого самоврядування мають можливість отримувати природо-охоронні субвенції для фінансування відтворення природно-ресурсних об'єктів та об'єктів природоохоронної інфраструктури. Такі субвенції можуть стати надійним джерелом фінансування відтворення земельно-ресурсного потенціалу, який зазнав природо-руйнівного впливу внаслідок воєнних дій.

Обґрунтовано, що основними джерелами фінансового забезпечення проєктів екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій земель виступають: корпоративні фінанси, публічні фінанси, фінанси домогосподарств та глобальні фінанси. Каталізатором використання корпоративних фінансів виступає диверсифікація інструментів економічного стимулювання процесів відтворення та відновлення первинних характеристик земельних угідь.

Встановлено, що на рівні обласних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування спеціальні фонди фінансування реінжинірингових заходів щодо відтворення та відновлення порушених внаслідок воєнних дій земель мають наповнюватися через акумуляцію в них частини плати за землю та частини коштів за продаж земель державної та комунальної власності. Фінанси домогосподарств, котрі представлені заощадженнями населення та обіговими коштами фізичних осіб-підприємців, можуть бути використані для фінансування процесів застосування методів та технологій екологічного реінжинірингу за умови розширення переліку методів та інструментів економічного стимулювання процесів раціонального землекористування. Виходячи з того, що повоєнне відновлення України відбуватиметься через надання технічної та фінансової допомоги міжнародного співтовариства, ключовим джерелом фінансово-інвестиційного забезпечення екологічного реінжинірингу виступають кошти глобальних екологічних фондів, кошти урядів іноземних держав, кошти міжнародних фінансово-кредитних організацій, кошти підприємницьких структур-нерезидентів.

Визначено, що перераховані джерела фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення та відновлення земельно-ресурсного потенціалу в межах функціонування

компенсаційного механізму екологічного реінжинірингу порушених земель виступають ресурсною базою для застосування переліку методів фінансування заходів з природо-облаштування земель, які зазнали еколого-деструктивного впливу ворожих сил. Такими методами виступають: програмування, інвестування, страхування, секьюритизація, стимулювання та фондування. Програмування передбачає розроблення державних, регіональних та місцевих програм екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій земель. Розроблення програм дасть можливість упорядкувати цілі та пріоритети відновлення та відтворення первинних фізико-хімічних характеристик ґрунтів, а також визначити джерела фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення та відновлення земельно-ресурсного потенціалу. Розроблення програм також дасть змогу активніше залучити до процесів екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій земель державні регуляторні органи та органи місцевого самоврядування.

Дослідження показали, що важливим методом компенсаційного механізму екологічного реінжинірингу порушених земель виступає інвестування. Вказаний метод є особливо актуальним з огляду на те, що в структурі фінансування охорони навколишнього природного середовища спостерігається перегин у сторону поточних витрат над інвестиціями. Тобто основний акцент у природоохоронних видатках робиться на фінансуванні поточних витрат, оскільки більша частка видатків спрямовується на процеси утримання та обслуговування об'єктів природоохоронної інфраструктури, а не на їх модернізацію та реконструкцію. Вагомим методом фінансово-інвестиційного забезпечення екологічного реінжинірингу порушених земель з огляду на передовий іноземний досвід виступає страхування. Тобто страхові внески землевласників та землекористувачів мають бути вагомим джерелом фінансування заходів екологічного реінжинірингу порушених земель.

Виходячи з диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення заходів щодо обмеження негативних кліматичних екстерналій, ефективним методом фінансування екологічного реінжинірингу виступає секьюритизація, що передбачає випуск зелених облігацій та дольових цінних паперів екологічного спрямування. Органи місцевого самоврядування через емісію зелених облігацій застосовують інструмент муніципальних запозичень задля реалізації проєктів екологічного реінжинірингу земель, котрі зазнали еколого-деструктивного впливу активних бойових дій. Уповільнені темпи нарощення інвестиційних впливів у розбудову інфраструктури відтворення, відновлення та охорони земель пов'язані з надмірним звуженням спектра методів економічного стимулювання процесів раціонального землекористування.

У п'ятому розділі **«Становлення фінансового механізму стимулювання раціоналізації землекористування та розширення площі лісових земель»** розроблено інституційні засади формування фінансового механізму стимулювання раціоналізації землекористування в умовах поглиблення інституційних перетворень та дерегуляції земельних відносин, розкрито сутність оподаткування лісових земель як елементу фінансового механізму регулювання земельних відносин, обґрунтовано пріоритети диверсифікації методів та інструментів стимулювання лісовідновлення та лісорозведення в контексті розширення площі лісових земель, запропоновано фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання облаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних угідь та неугідь.

На основі проведених досліджень встановлено, що фінансовий механізм стимулювання раціоналізації землекористування являє собою логічно упорядковану сукупність інструментів фінансово-економічного стимулювання, фіскальних інструментів та фінансово-економічних гарантій, фінансово-економічних санкцій, компенсацій та стягувань у зв'язку з перерозподілом земельно-ресурсного потенціалу з урахуванням існуючих нормативних вимог та наслідків запуску ринку земель сільськогосподарського призначення і земельної дерегуляції.

Визначено, що певною мірою низька результативність функціонування діючого фінансового механізму стимулювання раціоналізації землекористування пов'язується

з надмірною уніфікацією фіскальних інструментів прямого та непрямого стимулюючого впливу на землевласників та землекористувачів. Перспективна модель фінансового механізму стимулювання раціоналізації землекористування в умовах земельної дерегуляції повинна охоплювати урізноманітнений набір методів стимулюючого впливу на землевласників і землекористувачів щодо збереження, примноження та відтворення земельної складової природного багатства України. Такими методами виступають: оподаткування, цільове фінансування, відшкодування, програмування та планування. Розгляд оподаткування через призму стимулювання раціоналізації землекористування передбачає виокремлення інструментів фіскального впливу, які мотивуватимуть землевласників і землекористувачів своєчасно відновлювати первинні фізико-хімічні характеристики ґрунтів та реалізовувати комплекс гідромеліоративних, агролісомеліоративних, агрохімічних та агротехнічних заходів, необхідних для упередження еколого-деструктивних процесів у сільськогосподарському землекористуванні. Тому поряд з традиційними фіскальними інструментами (земельний податок, орендна плата за користування земельними ділянками) необхідною є інституціоналізація таких регуляторів, які підвищать зацікавленість суб'єктів земельних відносин своєчасно відновлювати та відтворювати земельно-ресурсний потенціал.

Дослідження показали, що підвищення рівня результативності впливу інструментів фінансового механізму стимулювання процесів розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу на сектор землевласників та землекористувачів стане можливим за умови:

1) внесення змін та доповнень у земельне, фіскальне та бюджетне законодавство, які регламентуватимуть подальшу диференціацію плати за землю (земельного податку та орендну плату за користування земельно-ресурсними активами), засновану на земельній ренті (еквівалентне вилучення диференціальної ренти I та II, абсолютної, монопольної ренти, а також квазіренти), та розширення бази земельного оподаткування через ведення прямих податкових регуляторів за використання земель водного фонду та земель лісгосподарського призначення;

2) створення надійних публічних джерел ресурсного забезпечення надання субсидій та дотацій землевласникам та землекористувачам, які впроваджують ґрунтозахисні системи землеробства та виконують вимоги базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій щодо переходу на модель низьковуглецевого розвитку та досягнення цілей кліматичної нейтральності;

3) розроблення чіткої критеріальної бази надання пільг при сплаті земельного та екологічного податку при реалізації проєктів екологічного реінжинірингу земель, порушених внаслідок російської збройної агресії для подальшого їх повернення у повноцінний господарський обіг;

4) комплексного перегляду ставок земельних податків на особливо цінні землі через урахування світових трендів визначення вартості земельних активів з метою упередження проявів заниження тієї частини земельної ренти, яка перерозподіляється на користь громадян України, що сформує додатковий потенціал податкових надходжень у бюджеті місцевого самоврядування;

5) створення умов для зростання результативності використання компенсаційних виплат за користування земельними ресурсами у разі реалізації проєктів щодо розширеного відтворення ґрунтового покриття та запобігання ерозійних та дефляційних процесів, зокрема за рахунок розширення площі агролісомеліоративних робіт;

6) урізноманітнення спектра інструментів кредитно-фінансової та інвестиційної політики в частині залучення приватних вітчизняних та іноземних інвестицій у відтворення земельно-ресурсного потенціалу, зокрема для розбудови екологічної інфраструктури земель природно-заповідного фонду та інфраструктурного облаштування самозаліснених земель;

7) повноцінної імплементації класичних атрибутів іпотечно-заставних відносин через урізноманітнення форм використання земельно-ресурсних активів як застави при реалізації проєктів природооблаштувального та природоохоронного спрямування;

8) формування інституційного підґрунтя та розроблення прикладного інструментарію результативного використання інструментів міжнародної фінансової та технічної допомоги, пов'язаної з міжнародними природоохоронними директивами ЄС та післявоєнним відновленням національної економіки України;

9) створення фондів зі страхування ризиків, пов'язаних із веденням сільсько-господарського виробництва у зоні ризикового землеробства, що закладе необхідні стимули для залучення додаткових інвестицій у модернізацію та реконструкцію гідромеліоративних систем.

Світова практика фіскального регулювання процесів розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу свідчить про те, що рівень фіскального, зокрема податкового навантаження на діяльність постійних лісокористувачів великою мірою визначає інвестиційні можливості модернізації та реконструкції основних лісгосподарських засобів, впровадження сучасних методів та технологій лісовідновлення та лісорозведення, а також закладає стимули забезпечувати комплексне використання земель лісового фонду та деревної і недеревної лісосировини.

Визначено, що ключовим фіскальним інструментом регулювання лісгосподарювання у багатьох країнах світу виступає податок на лісові землі, який є формою вилучення земельної та лісової ренти, інструментом фінансового регулювання земельних відносин у лісовому господарстві, а також елементом системи земельного оподаткування в цілому.

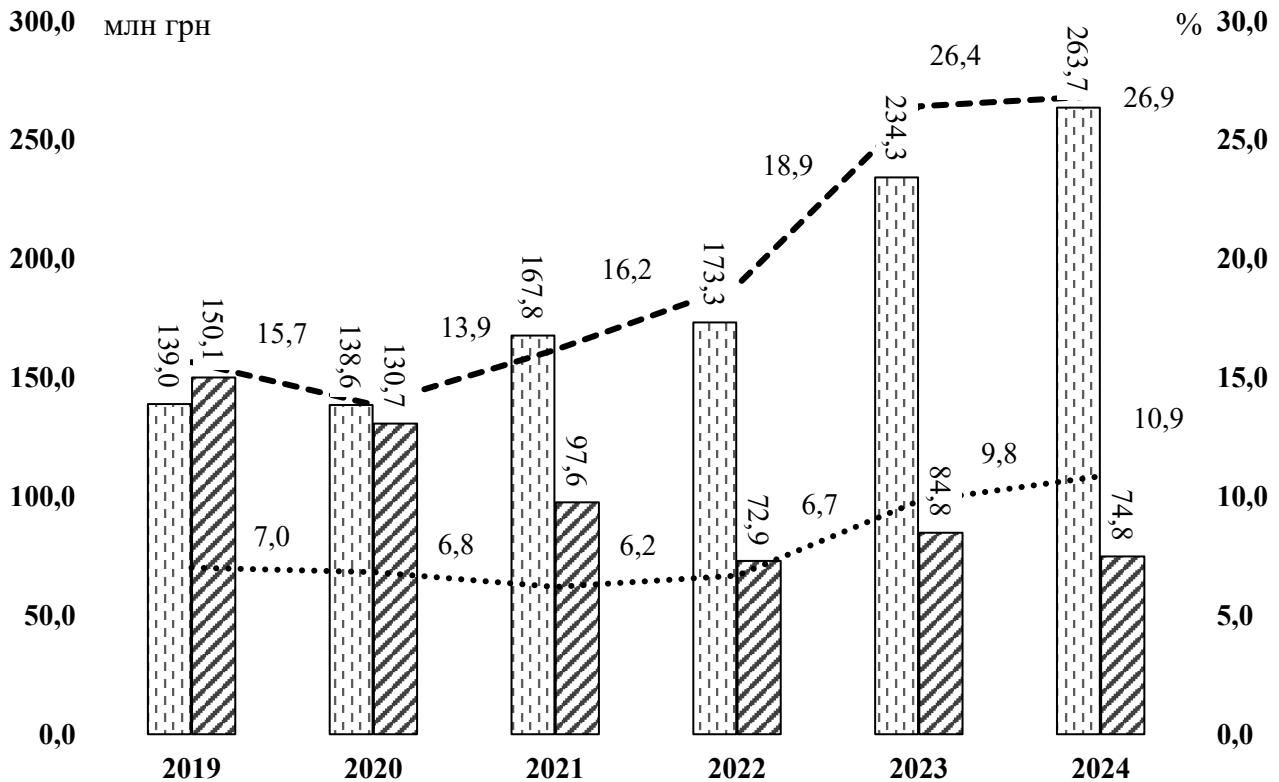
Встановлено, що податок на лісові землі в Україні як інструмент фінансового регулювання земельних відносин було введено в липні 2018 року. Зокрема, у 2019 році фактична сума надходжень податку на лісові землі від суб'єктів державного лісового сектору до місцевих бюджетів України становила 139,0 млн грн, у 2020 році – 138,6 млн грн, у 2021 році – 167,8 млн грн, у 2022 році – 173,3 млн грн, у 2023 році – 234,3 млн грн, у 2024 році – 263,7 млн грн. У цілому у 2024 році порівняно з 2019 роком сума фактичних надходжень податку на лісові землі до місцевих бюджетів по Україні в цілому зросла майже на 130 млн грн (рис. 6).

Значною мірою у цілому висхідна тенденція у динаміці фактичних надходжень податку на лісові землі від суб'єктів державного лісового сектору до місцевих бюджетів пояснюється тим, що внаслідок передачі частини безгоспних та колишніх «колгоспних» лісів у постійне користування лісокористувачам державної форми власності покращилася ідентифікація реальної бази нарахування вказаного фіскального інструменту.

Водночас у динаміці надходжень даного фіскального інструменту до місцевих бюджетів у 2019–2024 роках у порівнянних цінах на початок 2019 року не спостерігається в цілому висхідного тренду. Це великою мірою пов'язано з тим, що індексація ставок податку на лісові землі не завжди адекватно враховувала інфляційно-девальваційні процеси, які відбувалися у національній економіці.

Результативність застосування методів та інструментів економічного стимулювання облаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних земель та неугідь вирішальною мірою залежить від їх поєднання у певній логічно упорядкованій сукупності, котрою виступає фіскально-кредитний інструментарій.

На загальнонаціональному рівні фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання лісовідновлення та лісорозведення має охоплювати широкий спектр методів та інструментів регуляторного впливу на процеси розширеного відтворення лісової складової природного багатства країни. Основними методами економічного стимулювання лісовідновлення та лісорозведення виступають: податкове стимулювання, бюджетне стимулювання, кредитне стимулювання, інституційно-дорадче стимулювання та майнове стимулювання (рис. 7).

▤ Надходження податку на лісові землі до місцевих бюджетів України, млн грн

▨ Надходження податку на лісові землі до місцевих бюджетів України у порівняних цінах на початок 2019 року, млн грн

--- Частка податку на лісові землі у сукупних надходженнях лісової ренти до місцевих бюджетів України, %

..... Частка податку на лісові землі у сукупних надходженнях податків та обов'язкових платежів до місцевих бюджетів України, %

Рис. 6. Динаміка сплати суб'єктами державного лісового сектору податку на лісові землі до місцевих бюджетів України у 2019–2024 роках*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державного агентства лісових ресурсів України

Доцільність інституціоналізації перерахованих методів економічного стимулювання впливає також з необхідності повноцінної імплементації базових положень Єдиної сільськогосподарської політики ЄС, котра передбачає застосування комплексу стимулів, які підвищують заінтересованість суб'єктів аграрного бізнесу у залісненні сільськогосподарських угідь. Поширення такої практики дало можливість окремим європейським країнам суттєво підвищити рівень лісистості території і збалансувати структуру земельного фонду країни в цілому. Диверсифікація методів та інструментів економічного стимулювання лісовідновлення та лісорозведення також необхідна для прискореного відновлення лісових біогеоценозів, яким було нанесено природо-руйнівний та еколого-деструктивний вплив активними бойовими діями ворога. Прискорені темпи лісовідновлення та лісорозведення також необхідні для виконання вимог ЄС щодо збільшення площі земель природно-заповідного фонду. Переведення малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь у категорію природоохоронних земель з подальшим їх залісненням дасть змогу сформувати просторово-територіальний базис для наروшення лісового біорізноманіття.

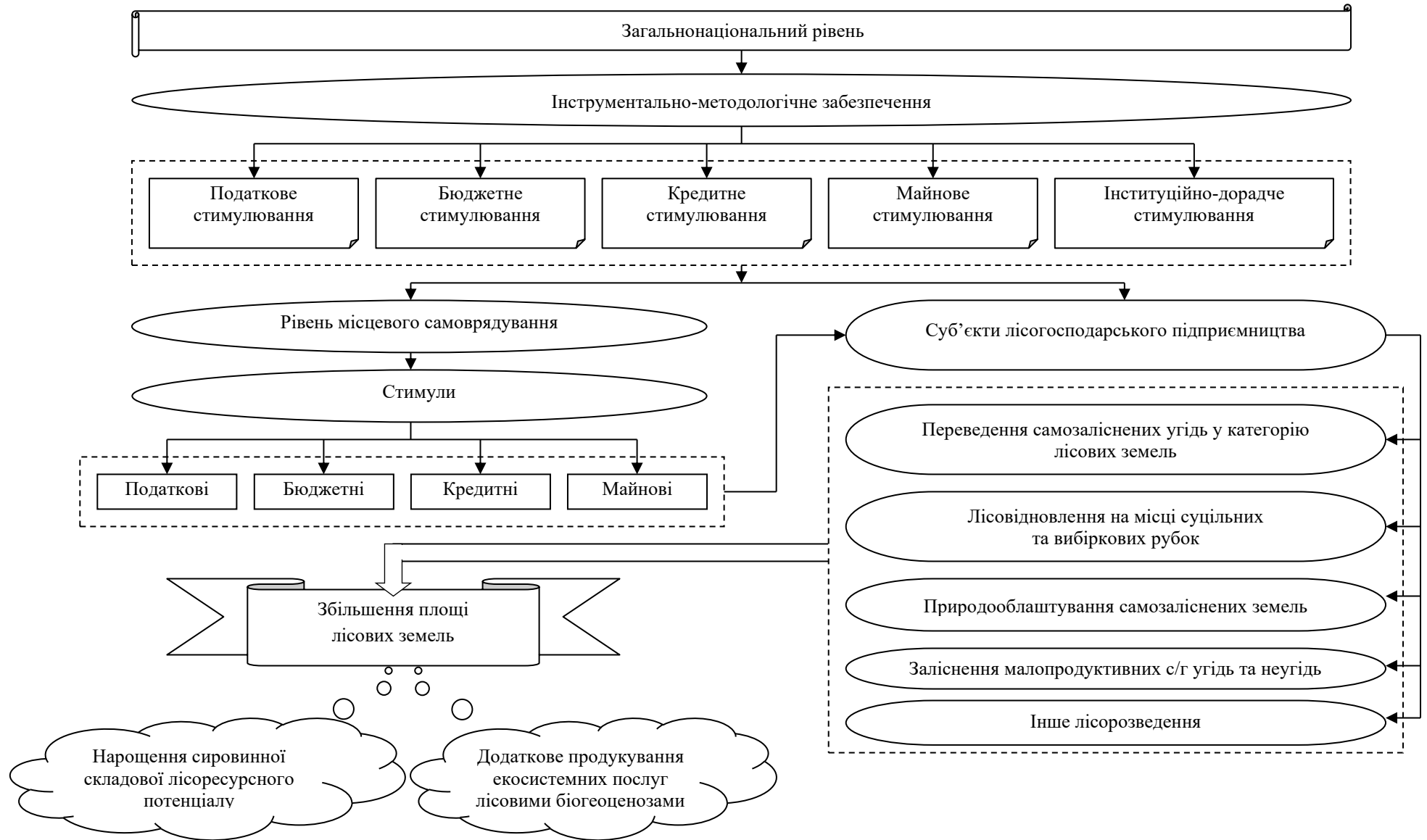

Рис. 7. Фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання розширення площі лісових земель
Примітка. *Розроблено автором

Визначено, що поряд з інструментами економічного стимулювання процесів лісовідновлення та лісорозведення, котрі інституціоналізовано на загальнонаціональному рівні, варто використовувати інструменти такого стимулювання на рівні органів місцевого самоврядування. Мова йде про податкові, бюджетні, кредитні та майнові інструменти-стимули. Такі інструменти-стимули мають мотивувати постійних лісокористувачів реалізовувати проекти підвищення рівня лісистості як країни в цілому, так і територіальних утворень. Податковим стимулом виступає зниження ставок земельного податку та орендної плати за користування земельними ділянками за умови реалізації проектів лісовідновлення та лісорозведення. Вагомого значення також набуває формування місцевих бюджетних цільових фондів відтворення, охорони та захисту лісових земель, які були порушені внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивної діяльності природокористувачів, на основі акумуляції в таких фондах 50 % податку на лісові землі та рентної плати за користування надрами для видобутку бурштину.

ВИСНОВКИ

У дисертації за сукупністю отриманих результатів вирішено важливу наукову проблему – розроблено еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя формування фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні з урахуванням воєнних, продовольчих, євроінтеграційних та децентралізаційних викликів.

1. Здійснено сутнісно-змістовну характеристику земельних відносин, яка передбачає розгляд земельних відносин як інституційно-системної архітекτονіки взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів та трансакцій між органами публічної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами, становлення системи землеустрою, моніторингу земель, земельного кадастру, формування, розподілу та перерозподілу фінансових фондів на основі акумуляції плати за землю та коштів від продажу земель, застосування інструментів економічного стимулювання відтворення, охорони та захисту земельно-ресурсного потенціалу, комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються різними категоріями земель.

2. Удосконалено категоріально-термінологічний апарат, зокрема визначення поняття «фінансовий механізм регулювання земельних відносин», яке трактує фінансовий механізм регулювання земельних відносин як сукупність форм, методів, інструментів та важелів оціночного, бюджетно-податкового, грошово-кредитного, цінового, відшкодувального, компенсаційного та майнового спрямування, які забезпечують проведення нормативної та експертної грошової оцінки земель, ідентифікацію бази справляння плати за землю, здійснення операцій купівлі-продажу земель та фіскальне регулювання земельних трансакцій, реалізацію іпотечно-заставних операцій, формування фінансових фондів відтворення, охорони та захисту земель, застосування прийомів економічного стимулювання раціонального землекористування.

3. Розроблено теоретико-методологічну архітекτονіку дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин, базисом якої виступає комплекс фундаментальних та функціональних принципів (рентних оцінок, інклюзивності, еквівалентного розподілу земельної ренти, розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу, соціальної та екологічної відповідальності, просторово-часового континууму), що визначають набір підходів дослідження (відтворювальний, синергетичний, секторальний, територіальний, когнітивний), котрі, у свою чергу, реалізуються через застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання (аксіоматичний, абстрактно-логічний, системного та інституційного аналізу, економіко-статистичний, регресійне та когнітивне моделювання, інституційне проєктування).

4. Сформовано інструментально-методологічне забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні, яке ґрунтується на специфікації інституційно-фінансових передумов (система моніторингу земель, землеустрою, земельного кадастру;

форми власності на земельні активи; ринок земель, іпотечно-заставні відносини; нормативна та експертна грошова оцінка земель), що детермінують інституціоналізацію методів, інструментів та важелів (оподаткування; ціноутворення; бюджетне та внутрішньокорпоративне фінансування; стимулювання; відшкодування та санкції) фінансового впливу на землевласників та землекористувачів, а також на земельні трансакції.

5. Обґрунтовано пріоритети імплементації у вітчизняну практику формування фінансового механізму регулювання земельних відносин окремих складових комплексної системи відшкодування втрат власникам землі, яка функціонує в США, зокрема Програм збереження земель, Програм страхування сільськогосподарських культур, Програм компенсації для власників лісових угідь, формування Фондів ліквідації наслідків природних катастроф, застосування компенсацій за вилучення земель, які передбачають диверсифікацію джерел фінансування заходів щодо відтворення, відновлення та охорони земель на основі коштів публічних бюджетів, страхових фондів, екологічних фондів та організацій, коштів, акумульованих на основі продажу спеціальних облігацій та реалізації угод публічно-приватного партнерства.

6. Розроблено методологічний підхід до проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин у розрізі адміністративних областей України, яка базується на розрахунку інтегрального індексу на основі індивідуальних індексів за трьома групами критеріїв (фіскальна ефективність регулювання землеволодінь та землекористувань; бюджетна ефективність регулювання використання публічних земельних активів; цінова ефективність регулювання ринку сільськогосподарських земель), що дало можливість згрупувати адміністративні області за низьким, середнім та високим рівнем ефективності фінансового регулювання земельних відносин для подальшої диференціації застосування антикризових, стабілізаційних та стимулюючих інструментів.

7. Сформовано методичний інструментарій оцінювання еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин, яке передбачає встановлення тісноти зв'язку між результируючим показником (сумою капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, поверхневих та підземних вод) та окремими предикторами (надходження земельного податку до місцевих бюджетів; надходження орендної плати до місцевих бюджетів; питома вага земельного податку у надходженнях плати за землю до місцевих бюджетів).

8. Розроблено методичний інструментарій виявлення асиметрії в надходженнях плати за землю до бюджетів місцевого самоврядування в розрізі адміністративних областей України, який передбачає розрахунок узагальнюючого індексу міжмуніципальної збалансованості надходжень плати за землю до бюджетів територіальних громад базового рівня на основі індивідуальних індексів (індивідуального індексу показника частки міських територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України; індивідуального індексу показника частки селищних територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України; індивідуального індексу показника частки сільських територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України).

9. Запропоновано методичний підхід до параметризації взаємозв'язку між адмініструванням плати за землю та бюджетним потенціалом соціально-економічного піднесення територіальних громад, який передбачає розрахунок узагальнюючого індексу дієвості впливу надходжень плати за землю на фінансову самодостатність територіальних громад базового рівня на основі індивідуальних індексів (індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів міських територіальних громад; індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів селищних територіальних громад; індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів сільських територіальних громад).

10. Сформовано інституційно-методологічну платформу трансформації системи земельного оподаткування, яка передбачає реалізацію комплексу трансформаційно-стабілізуючих заходів (застосування підвищувальних коефіцієнтів при оподаткуванні невикористовуваних земель; оподаткування зниження якісних характеристик земель; додаткове оподаткування монопольного використання земель; оподаткування доходів від земельних трансакцій; формування у місцевих бюджетах спеціальних фондів охорони земель), спрямованих на усунення інституційних пасток (інституційна невизначеність плати за землю як складової оподаткування власності; недостатня диференціація ставок земельного податку та орендної плати; перегини у пільговому оподаткуванні земель; недостатній вплив оподаткування на земельні трансакції; недосконалість інструментарію індексації ставок земельного податку; хронічний характер проблем обліково-інвентаризаційного забезпечення землекористування) та інституційних розривів (низький рівень стимулюючого впливу земельного оподаткування на процеси охорони та захисту земель; дискретний податковий тиск на використання окремих категорій земель; штучне звуження бази стягнення плати за землю; скорочення реального обсягу надходжень плати за землю до місцевих бюджетів; нецільове використання акумульованих у місцевих бюджетах земельних платежів).

11. Розроблено компенсаційний механізм екологічного реінжинірингу порушених земель, який передбачає здійснення реінжинірингових заходів у державному, комунальному, корпоративному секторах та в секторі домашніх господарств на основі диференціації джерел (корпоративні, публічні та глобальні фінанси, фінанси домогосподарств), методів (програмування, інвестування, страхування, сек'юритизація, стимулювання, фондування) та інструментів (податкові, кредитні та митні пільги, субвенції та дотації, компенсації, відшкодування, страхові внески, ціни та тарифи, зелені облігації, краудфандинг) фінансування.

12. Сформовано фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання розширення площі лісових земель, який передбачає застосування інструментів податкового, бюджетного, кредитного, майнового та інституційно-дорадчого стимулювання переведення самозаліснених угідь у категорію лісових земель, лісовідновлення на місці суцільних та вибіркового рубок, природооблаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь та інших видів лісорозведення з диференціацією на загальнонаціональному рівні та на рівні територіальної громади базового рівня.

13. Здійснено теоретичну аргументацію формування місцевих бюджетних цільових фондів відтворення, охорони та захисту лісових земель, які були порушені внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивної діяльності природокористувачів, на основі акумуляції 50 % податку на лісові землі та рентної плати за користування надрами для видобутку бурштину.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Колективні монографії

1. Опенько І. А., Тихенко Р. В., Шевченко О. В., **Цвях О. М.**, Тихенко О. В., Степчук Я. А. Теоретико-методологічні засади формування сталого розвитку сільської місцевості в Україні. Том 1. Київ, 2022. 524 с. *(Здобувачем виявлено роль земельних ресурсів у забезпеченні сталого розвитку сільської місцевості).*

2. Опенько І. А., Тихенко Р. В., Шевченко О. В., **Цвях О. М.**, Тихенко О. В., Степчук Я. А. Теоретико-методологічні засади формування сталого розвитку сільської місцевості в Україні. Том 2. Київ, 2022. 512 с. *(Здобувачем розкрито вплив раціоналізації землекористування на темпи соціально-економічного піднесення села).*

3. Опенько І. А., Тихенко Р. В., Шевченко О. В., **Цвях О. М.**, Жук О. П., Степчук Я. А. Економічний аналіз використання лісових землекористувань в Україні в умовах децентралізаційних змін. Том 1. Наукове видання. Київ, 2022. 566 с. *(Здобувачем виявлено вплив поглиблення децентралізації на трансформацію лісових землекористувань).*

4. Опенько І. А., Тихенко Р. В., Шевченко О. В., **Цвях О. М.**, Жук О. П., Степчук Я. А. Економічний аналіз використання лісових землекористувань в Україні в умовах децентралізаційних змін. Том 2. Наукове видання. Київ, 2022. 544 с. *(Здобувачем проаналізовано основні тенденції відтворення лісів).*

5. Kovalchuk I., Openko I., Tykhenko R., Shevchenko O., **Tsvyakh O.**, Tykhenko O., Stepchuk Ya. Strategy of balanced development of nature use in territorial communities. Volume 1. Kyiv, 2023. 558 p. *(Здобувачем розроблено стратегію збалансованого природокористування на рівні територіальних громад базового рівня).*

6. Kovalchuk I., Openko I., Tykhenko R., Shevchenko O., **Tsvyakh O.**, Tykhenko O., Stepchuk Ya. Strategy of balanced development of nature use in territorial communities. Volume 2. Kyiv, 2023. 552 p. *(Здобувачем розкрито сутність збалансованого природокористування).*

7. Openko I., Tykhenko R., Shevchenko O., **Tsvyakh O.**, Tykhenko O., Stepchuk Ya. Ecological and economic approaches to the rational use of land resources in territorial communities: monography. Volume 1. Kyiv, 2024. 494 p. *(Здобувачем ідентифіковано ключові характеристики земельних ресурсів).*

8. Openko I., Tykhenko R., Shevchenko O., **Tsvyakh O.**, Tykhenko O., Stepchuk Ya. Ecological and economic approaches to the rational use of land resources in territorial communities: monography. Volume 2. Kyiv, 2024. 488 p. *(Здобувачем сформульовано еколого-економічні підходи до використання земельних ресурсів).*

9. **Цвях О. М.**, Опенько І. А., Городнича А. В. Теоретико-методичні засади раціонального використання самосійних лісів в Україні: монографія. Київ, 2025. 478 с. *(Здобувачем проаналізовано динаміку площі самосійних лісів в регіонах України).*

**Статті у наукових періодичних виданнях,
проіндексованих у міжнародних наукометричних базах даних
Web of Science Core Collection та/або Scopus**

10. Openko I. A., Shevchenko O. V., Tykhenko R. V., **Tsvyakh O. M.**, Stepchuk Ya. A. Economic analysis of deforestation impact on the yield of agricultural cultures in Ukraine. Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2019. Vol. 19. No 4. P. 233–237. *(Здобувачем сформовано методичні засади впливу вирубки лісів на рівень урожайності сільськогосподарських культур в Україні).*

11. Openko I. A., Kostyuchenko Y. V., Tykhenko R. V., Shevchenko O. V., **Tsvyakh O. M.**, Ievsiukov T. O., Deineha M. A. Mathematical modelling of postindustrial land use value in the big cities in Ukraine. International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences. 2020. Vol. 5. No 2. P. 260–271. *(Здобувачем розкрито сутнісні виміри вартості землекористування у великих містах України).*

12. Openko I. A., Shevchenko O. V., Tykhenko R. V., **Tsvyakh O. M.**, Moroz Yu. O. Assessment of inequality to forest resources access in the context of sustainable rural development. Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2020. Vol. 20. No. 1. P. 405–410. *(Здобувачем розкрито теоретико-методичні засади визначення нерівності в доступі до лісових ресурсів у контексті соціально-економічного піднесення сільських територій).*

13. Kryvoviaz Ye. V., Openko I. A., Tykhenko R. V., Shevchenko O. V., Tykhenko O. V., **Tsvyakh O. M.**, Chumachenko O. M. Recovery of losses for inappropriate use of land. Scientific. Papers. Series E. Land Reclamation, Earth Observation & Surveying, Environmental Engineering. 2020. Vol. IX. P. 175–182. *(Здобувачем обґрунтовано методичні засади відшкодування збитків за нецільове використання землі).*

14. Tykhenko R., Tykhenko O., Openko I., Shevchenko O., Bavrovska N., Zhuk O., **Tsvyakh O.**, Stepchuk Ya. The assessment of impact ecological stability of territory on the organization of rational land use of agricultural enterprises. Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2021. Vol. 21.

Issue 2/202. P. 685–692. *(Здобувачем проведено оцінку впливу рівня екологічної стабільності території на організацію раціонального землекористування).*

15. Shevchenko O. V., Openko I. A., Tykhenko R. V., **Tsvyakh O. M.**, Zhuk O. P., Kryvoviaz Ye. V., Tykhenko O. V., Bavrovska N. M., Stepchuk Ya. A., Rokochinskiy A. M., Volk P. P. Assessment of economic losses caused by degradation processes of agricultural land use. Scientific Papers. Series E. Land Reclamation, Earth Observation & Surveying, Environmental Engineering. 2021. Vol. 10. P. 102–109. *(Здобувачем розкрито зміст економічних втрат, зумовлених деградацією сільськогосподарського землекористування).*

16. Tykhenko O., Martyn A., Tykhenko R., Openko I., Shevchenko O., **Tsvyakh O.**, Rokochynskiy A., Volk P. Impact of Comparative Assessment of Soil Quality on Determining the Value of Agricultural Land (Ukraine). Ecological Engineering and Environmental Technology. 2024. Vol. 25. Issue 4. P. 252–261. *(Здобувачем виявлено вплив якості ґрунту на вартість сільськогосподарських угідь).*

17. Martyn A., Shevchenko O., Openko I., Krasnolutsky O., Ievsiukov T., Tykhenko R., **Tsvyakh O.** Growing disparity in access to land as a result of agrarian reform in Ukraine. International Journal of Business and Globalisation. 2025. Vol. 39. No. 1. *(Здобувачем виявлено нерівність доступу до землі у результаті аграрної реформи).*

18. Openko I., Tykhenko R., Kuzmych L., Tykhenko O., **Tsvyakh O.**, Rokochynskiy A., Volk P., Halecki W. Economic Modeling of Shelterbelt Land Use on Agricultural Production in Ukraine. Land. 2025. Vol. 14. 2236. *(Здобувачем проаналізовано основні тенденції використання захисних лісових смуг для потреб сільськогосподарського виробництва).*

19. Openko I., Tykhenko R., **Tsvyakh O.**, Shevchenko O., Tykhenko O., Stepchuk Ya., Rokochinskiy A., Volk P., Shatkovskiy A., Kryvoviaz Ye., Chumachenko O. Mathematical models for estimating the economic impact of using forestry land in the European Union. International Journal of Green Economics. 2026. Vol. 20. No. 1. P. 1–13. *(Здобувачем розкрито теоретико-методологічні засади оцінки впливу використання лісових угідь у Європейському Союзі).*

Колективна монографія,

проіндексована у міжнародній наукометричній базі даних Scopus

20. Openko I., Tykhenko R., Shevchenko O., **Tsvyakh O.**, Stepchuk Y. Mathematical modeling of economic losses caused by forest fire in Ukraine. Handbook of Research on Improving the Natural and Ecological Conditions of the Polesie Zone. 2023. P. 372–383. *(Здобувачем здійснено математичне моделювання економічних збитків, спричинених лісовими пожежами).*

Матеріали наукових конференцій,

проіндексовані у міжнародній наукометричній базі даних Scopus

21. Openko I., Tykhenko R., Shevchenko O., **Tsvyakh O.**, Stepchuk Ya., Rokochinskiy A., Volk P. Mathematical modeling of economic losses caused by forest fire in Ukraine. 21st International Scientific Conference Engineering for Rural Development, Jelgava, Latvia, 25–27.05.2022. Jelgava, 2022. P. 22–27. *(Здобувачем розкрито сутність екологічних збитків від лісових пожеж).*

22. Openko I., Tykhenko R., **Tsvyakh O.**, Shevchenko O., Stepchuk Ya., Rokochinskiy A., Volk P., Zhyla I., Chumachenko O., Kryvoviaz Ye., Horodnych A. Improvement of the economic mechanism of rational use of forest resources using the method of discrete mathematics. Engineering for Rural Development, Jelgava, Latvia, 24–26.05.2023. Jelgava, 2023. P. 544–552. *(Здобувачем сформовано авторський концепт формування економічного механізму використання лісових ресурсів).*

23. Openko I., Stepchuk Ya., Tykhenko R., **Tsvyakh O.**, Horodnych A. Using GIS to identify self-seeding forests for sustainable resource management. International Conference of Young Professionals «GeoTerrace-2023», Lviv, Ukraine, 2–4 October 2023. Lviv, 2023. *(Здобувачем виявлено роль самосійних лісів для формування систем сталого управління лісовими ресурсами).*

24. Openko I., Kozhemiako M., Tykhenko R., **Tsvyakh O.**, Tykhenko O., Shevchenko O., Podliegaev V., Kolhanova I., Kryvoviaz Ye. Geodetic monitoring and modelling of surface deformations along main gas pipeline route. Engineering for Rural Development, Jelgava, Latvia, 21–23.05.2025. Jelgava, 2025. P. 173–178. *(Здобувачем розкрито сутність геодезичного моніторингу).*

**Статті у наукових виданнях,
включених до Переліку наукових фахових видань України:**

25. Gorodnucha A., **Tsvyakh O.** Legal regulation of the rational use of self-seeded forests on agricultural land as the basis of management. Агросвіт. 2024. № 4. С. 140–151. *(Здобувачем визначено зміст правового регулювання раціонального використання самосівних лісів на сільськогосподарських угіддях).*

26. Цвях О. М. Сутнісний вимір земельних відносин в умовах поглиблення інституціональних трансформацій. Ефективна економіка. 2024. № 7.

27. Цвях О. М. Фінансові інструменти стимулювання розширення площі лісових земель в ЄС: можливість імплементації в українську практику. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 14. С. 77–82.

28. Цвях О. М. Вартісні характеристики сільськогосподарських земель в умовах глобальних викликів: досвід країн ЄС. Агросвіт. 2024. № 15. С. 44–49.

29. Цвях О. М. Методологічне забезпечення дослідження фінансового механізму регулювання земельних відносин з врахуванням викликів децентралізації та дерегуляції. Агросвіт. 2024. № 23. С. 107–115.

30. Цвях О. М. Фінансовий механізм регулювання земельних відносин: сутнісна характеристика, теоретико-методологічне забезпечення та інвестиційний вимір. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 23. С. 81–87.

31. Цвях О. М. Фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання облаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних угідь та неугідь: загальнонаціональний та місцевий рівень становлення. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 24. С. 125–132.

32. Цвях О. М. Формування компенсаційного механізму екологічного реінжинірингу порушених земель в умовах воєнного часу: інвестиційні аспекти. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 11. С. 126–131.

33. Опенько І. А., **Цвях О. М.**, Подлегаєв В. П. Економічна оцінка екосистемних функцій міських лісів Києва. Агросвіт. 2025. № 17. С. 48–56. *(Здобувачем виявлено прикметні риси екосистемних функцій міських лісів Києва).*

34. Опенько І. А., **Цвях О. М.**, Подлегаєв В. П. Економічна ефективність ведення лісового господарства у місті Києві. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 18. С. 85–92. *(Здобувачем проаналізовано рівень економічної ефективності ведення лісового господарства у місті Києві).*

35. **Цвях О. М.**, Негода Ю. В., Олійник Л. А. Оподаткування лісових земель як елемент фінансового механізму регулювання земельних відносин. Економіка та суспільство. 2026. Вип. 83. *(Здобувачем розкрито фундаментальні засади становлення системи оподаткування лісових земель).*

36. **Цвях О. М.**, Негода Ю. В., Олійник Л. А., Лінніков О. Ю. Земельне оподаткування як вагомий чинник зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 6. С. 115–126. *(Здобувачем розглянуто роль земельного оподаткування в системі зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня).*

Тези наукових доповідей

37. Openko I., Stepchuk Ya., Tykhenko R., Shevchenko O., **Tsvyakh O.** Economic analysis of using the forest land to ensure rural development in Ukraine. Economic Science for Rural

Development: International Conference. Jelgava, Latvia, 11–13 May 2022. Latvia, 2022. No. 56. P. 545–554. *(Здобувачем проаналізовано основні тенденції використання лісових земель в контексті пріоритетів розвитку сільських територій).*

38. Цвях О. М. Плата за землю: зміст та фіскальний вимір. Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття: VIII Міжнародна наукова конференція, м. Біла Церква, 22 листопада 2024 року: тези доповіді. Вінниця, 2024. С. 31–33.

39. Цвях О. М. Економічне стимулювання розширення площі земель лісогосподарського призначення: проблемні моменти та пріоритети. Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації: VIII Міжнародна наукова конференція, м. Житомир, 29 листопада 2024 року: тези доповіді. Вінниця, 2024. С. 25–27.

40. Цвях О. М. Формування фіскально-кредитного інструментарію економічного стимулювання облаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних угідь та неугідь. Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності: III Міжнародна наукова конференція, м. Могилів-Подільський, 6 грудня 2024 року: тези доповіді. Вінниця, 2024. С. 28–30.

41. Цвях О. М. Інституційні засади формування фінансового механізму стимулювання раціоналізації землекористування. Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досліджень: VIII Міжнародна наукова конференція, м. Конотоп, 20 грудня 2024 року: тези доповіді. Вінниця, 2024. С. 96–98.

42. Цвях О. М. Екологічний реінжиніринг порушених земель в умовах воєнних викликів. Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття: IX Міжнародна наукова конференція, м. Миколаїв, 16 травня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 14–16.

43. Цвях О. М. Інституційно-фінансові засади формування компенсаційного механізму відшкодування втрат власникам земель в умовах воєнного часу. Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації: IX Міжнародна наукова конференція, м. Вінниця, 23 травня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 25–27.

44. Цвях О. М. Європейський досвід відшкодування втрат власникам земель: фінансово-економічні аспекти. Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності: IV Міжнародна наукова конференція, м. Київ, 30 травня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 61–63.

45. Цвях О. М. Інституційні засади становлення механізму економічного стимулювання облаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних угідь та неугідь. Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП УКРАЇНИ «Боярська лісова дослідна станція»: Міжнародна науково-практична конференція, м. Боярка, 23 жовтня 2025 року: тези доповіді. Боярка, 2025. С. 308–311.

АНОТАЦІЯ

Цвях О. М. Формування фінансового механізму регулювання земельних відносин: еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2026.

Дослідження результативності функціонування сучасної архітектури регулювання процесів землеволодіння та землекористування дали змогу встановити, що інституціоналізація повноцінного ринку сільськогосподарських земель, земельна дерегуляція та воєнні і продовольчі виклики призвели до переформатування усієї сукупності земельних відносин в Україні. На основі поглибленого вивчення наявних авторських підходів та дослідження ретроспективи урізноманітнення системно-структурних вимірів земельних відносин у дисертації удосконалено дефініцію поняття «земельні відносини». Авторська версія

передбачає розгляд земельних відносин як інституційно-системної архітекτονіки взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів та трансакцій між органами публічної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами, становлення системи землеустрою, моніторингу земель, земельного кадастру, формування, розподілу та перерозподілу фінансових фондів на основі акумуляції плати за землю та коштів від продажу земель, застосування інструментів економічного стимулювання відтворення, охорони та захисту земельно-ресурсного потенціалу, комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються різними категоріями земель.

На основі проведених досліджень встановлено, що поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та завершення процесу укрупнення мережі територіальних громад базового рівня посилило вагомість методів та інструментів фінансового впливу на поведінку землевласників і землекористувачів, а також вертикального та горизонтального міжбюджетного розподілу коштів, акумульованих у процесі адміністрування плати за землю та продажу земель державної та комунальної форми власності. Критичне переосмислення авторських підходів щодо застосування методів та інструментів фінансового впливу на процеси залучення земельних ресурсів у господарський обіг дало змогу виявити, що найбільшого рівня результативності застосування такого роду методів та інструментів забезпечується за умови інституціоналізації сучасного фінансового механізму регулювання земельних відносин. У дисертації запропоновано розглядати фінансовий механізм регулювання земельних відносин як сукупність форм, методів, інструментів та важелів оціночного, бюджетно-податкового, грошово-кредитного, цінового, відшкодувального, компенсаційного та майнового спрямування, які забезпечують проведення нормативної та експертної грошової оцінки земель, ідентифікацію бази справляння плати за землю, здійснення операцій купівлі-продажу земель та фіскальне регулювання земельних трансакцій, реалізацію іпотечно-заставних операцій, формування фінансових фондів відтворення, охорони та захисту земель, застосування прийомів економічного стимулювання раціонального землекористування.

Виходячи з багатогранності та багатофункціональності основних блоків фінансового механізму регулювання земельних відносин, у дисертації розроблено теоретико-методологічну архітекτονіку дослідження процесів становлення такого механізму з урахуванням воєнних, децентралізаційних, євроінтеграційних та продовольчих викликів. Авторський концепт архітектоники дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин дає підстави стверджувати, що її базисом виступає комплекс фундаментальних та функціональних принципів (рентних оцінок, інклюзивності, еквівалентного розподілу земельної ренти, розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу, соціальної та екологічної відповідальності, просторово-часового континууму), що визначають набір підходів дослідження (відтворювальний, синергетичний, секторальний, територіальний, когнітивний), котрі, у свою чергу, реалізуються через застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання (аксіоматичний, абстрактно-логічний, економіко-статистичний, системного та інституційного аналізу, регресійне та когнітивне моделювання, інституційне проектування), що дозволить виявити інституційні пастки та інституційні розриви у діючому механізмі та сформувати дорожню карту його трансформації у відповідності з передовим іноземним досвідом та кращими вітчизняними практиками.

З метою параметризації процесів визначення рівня ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин та виявлення територіальної асиметрії результативності застосування окремих підойм фінансового впливу на землевласників та землекористувачів у дисертації розроблено методологічний підхід до проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин у розрізі адміністративних областей України, яка базується на розрахунку інтегрального індексу на основі індивідуальних індексів

за трьома групами критеріїв (фіскальна ефективність регулювання землеволодінь та землекористувань; бюджетна ефективність регулювання використання публічних земельних активів; цінова ефективність регулювання ринку сільськогосподарських земель), що дало можливість згрупувати адміністративні області за низьким, середнім та високим рівнем ефективності фінансового регулювання земельних відносин для подальшої диференціації застосування антикризових, стабілізаційних та стимулюючих інструментів з метою посилення вагомості впливу землеволодінь та землекористувань на темпи соціально-економічного піднесення країни, регіонів та територіальних громад базового рівня.

Результати досліджень функціонування основних блоків фінансового механізму регулювання земельних відносин в останні десятиліття засвідчили, що плата за землю, яка представлена земельним податком та орендною платою за землю, в умовах поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації влади та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня є вагомим чинником нарощення доходів місцевих бюджетів і відповідно зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування. Також дослідження показали, що прикметною рисою надходжень земельного податку та орендної плати за землю до місцевих бюджетів України у 2007–2024 роках є те, що в цілому в їх динаміці спостерігається висхідна тенденція, яка зумовлена в основному перманентними інфляційно-девальваційними процесами в національній економіці, що вимагало регулярної індексації ставок земельних податків і відповідно ставок орендної плати за землю і у підсумку призвело до зростання фактичних надходжень загальних сум названих фінансових інструментів до бюджетів територіальних громад базового рівня.

У дисертації розроблено методичний підхід до параметризації взаємозв'язку між адмініструванням плати за землю та бюджетним потенціалом соціально-економічного піднесення територіальних громад, який передбачає розрахунок узагальнюючого індексу дієвості впливу надходжень плати за землю на фінансову самодостатність територіальних громад базового рівня на основі індивідуальних індексів (індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів міських територіальних громад; індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів селищних територіальних громад; індивідуального індексу показника частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів сільських територіальних громад), що дає можливість забезпечити числове вираження частки плати за землю у податкових надходженнях до бюджетів різних категорій територіальних громад базового рівня і тим самим ідентифікувати реальний вплив означеного фіскального інструменту на фінансову самодостатність місцевого самоврядування.

Для підвищення результативності вилучення різноманітних форм земельної ренти і відповідно зростання надходжень плати за землю до бюджетів територіальних громад базового рівня у дисертації сформовано інституційно-методологічну платформу трансформації системи земельного оподаткування, яка передбачає реалізацію комплексу трансформаційно-стабілізуючих заходів (застосування підвищувальних коефіцієнтів при оподаткуванні невикористовуваних земель; оподаткування зниження якісних характеристик земель; додаткове оподаткування монопольного використання земель; оподаткування доходів від земельних трансакцій; формування у місцевих бюджетах спеціальних фондів охорони земель), спрямованих на усунення інституційних пасток (інституційна невизначеність плати за землю як складової оподаткування власності; недостатня диференціація ставок земельного податку та орендної плати; перегини у пільговому оподаткуванні земель; недостатній вплив оподаткування на земельні трансакції; недосконалість інструментарію індексації ставок земельного податку; хронічний характер проблем обліково-інвентаризаційного забезпечення землекористування) та інституційних розривів (низький рівень стимулюючого впливу земельного оподаткування на процеси охорони та захисту земель; дискретний податковий тиск на використання окремих категорій земель; штучне звуження бази стягнення плати за землю; скорочення реального обсягу надходжень плати за землю до місцевих бюджетів; нецільове використання акумульованих

у місцевих бюджетах земельних платежів), що у підсумку дозволить отримати еколого-економічний ефект у формі підвищення результативності збереження та відтворення земель, а також зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад.

Масові прояви порушення та деградації земель внаслідок російської збройної агресії детермінували необхідність розроблення компенсаційного механізму екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій та виснажливого використання земель. Дослідження показали, що такий механізм повинен передбачати здійснення реінжинірингових заходів у державному, комунальному, корпоративному секторах та в секторі домашніх господарств на основі диференціації та диверсифікації джерел (корпоративні, публічні та глобальні фінанси, фінанси домогосподарств), методів (програмування, інвестування, страхування, сек'юритизація, стимулювання, фондування) та інструментів (податкові, кредитні та митні пільги, субвенції та дотації, компенсації, відшкодування, страхові внески, ціни та тарифи, зелені облігації, краудфандинг) фінансового забезпечення відтворення первинних фізико-хімічних характеристик різних категорій земель, а також природо-облаштувальних поліпшень в агроландшафтах.

На основі проведеного дослідження передового іноземного досвіду компенсації втрат погіршення фізико-хімічних характеристик земель у дисертації обґрунтовано пріоритети імплементації у вітчизняну практику формування фінансового механізму регулювання земельних відносин окремих складових комплексної системи відшкодування втрат власникам землі, яка функціонує в США, зокрема Програм збереження земель, Програм страхування сільськогосподарських культур, Програм компенсації для власників лісових угідь, формування Фондів ліквідації наслідків природних катастроф, застосування компенсацій за вилучення земель, які передбачають диверсифікацію джерел фінансування заходів щодо відтворення, відновлення та охорони земель на основі коштів публічних бюджетів, страхових фондів, екологічних фондів та організацій, коштів, акумульованих на основі продажу спеціальних облігацій та реалізації угод публічно-приватного партнерства.

Виходячи з того, що підвищення лісистості та нарощення сукупного лісоресурсного потенціалу є одним з ключових пріоритетів зміцнення асиміляційної місткості територій та досягнення цілей вуглецевої нейтральності, у дисертації розроблено фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання розширення площі лісових земель, який передбачає застосування інструментів податкового, бюджетного, кредитного, майнового та інституційно-дорадчого стимулювання переведення самозаліснених угідь у категорію лісових земель, природооблаштування самозаліснених земель, заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь та інших видів лісорозведення з диференціацією на загальнонаціональному рівні та на рівні територіальної громади базового рівня. Дослідження показали, що центральним елементом функціонування фіскально-кредитного механізму економічного стимулювання розширення площі лісових земель повинно виступати формування на місцевому рівні бюджетних цільових фондів відтворення, охорони та захисту лісових земель, які були порушені внаслідок воєнних дій та еколого-деструктивної діяльності природокористувачів, на основі акумуляції 50 % податку на лісові землі та рентної плати за користування надрами для видобутку бурштину.

Ключові слова: фінансовий механізм, земельні відносин, екологічний реінжиніринг, плата за землю, самозаліснені землі, територіальна громада базового рівня, економічне стимулювання, земельна дерегуляція.

ANNOTATION

Tsviakh O. M. Formation of a financial mechanism for regulating land relations: ecological and economic principles and institutional foundations. Qualification scientific work in manuscript form.

The thesis for obtaining the Doctor degree in Economic Sciences, speciality 08.00.06 «Economics of Nature Using and Environment Protection». The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2026.

Research into the effectiveness of the modern architectonics of land ownership and land use regulation has shown that the institutionalisation of a fully-fledged agricultural land market, land deregulation, and military and food challenges have led to a reformatting of the entire set of land relations in Ukraine. Based on an in-depth study of existing authorial approaches and a retrospective study of the diversification of systemic and structural dimensions of land relations, the dissertation improves the definition of the concept of 'land relations'. The author's version considers land relations as an institutional and systemic architecture of interrelations, interactions, mutual influences, and transactions between public authorities, business entities, and households regarding the ownership, use, and disposal of land resources, the establishment of a land management system, land monitoring, land cadastre, the formation, distribution and redistribution of financial funds based on the accumulation of land payments and proceeds from land sales, the use of economic incentives for the reproduction, conservation and protection of land resource potential, and the commercialisation of ecosystem services produced by different categories of land.

Based on the research conducted, it has been established that the deepening of budgetary and fiscal decentralisation and the completion of the process of consolidating the network of basic-level territorial communities has strengthened the significance of methods and instruments of financial influence on the behaviour of landowners and land users, as well as the vertical and horizontal inter-budgetary distribution of funds accumulated in the process of administering land payments and the sale of state and communal land. A critical rethinking of the author's approaches to the application of methods and instruments of financial influence on the processes of attracting land resources into economic circulation has made it possible to identify that the highest level of effectiveness in the application of such methods and instruments is ensured by the institutionalisation of a modern financial mechanism for regulating land relations. The dissertation proposes to consider the financial mechanism for regulating land relations as a set of forms, methods, instruments and levers of assessment, budgetary and tax, monetary and credit, price, reimbursement, compensation and property-related measures that ensure the conduct of normative and expert monetary valuation of land, identification of the basis for levying land payments, the implementation of land purchase and sale transactions and fiscal regulation of land transactions, the implementation of mortgage and pledge transactions, the formation of financial funds for the reproduction, conservation and protection of land, and the application of economic incentives for rational land use.

Based on the multifaceted and multifunctional nature of the main components of the financial mechanism for regulating land relations, the dissertation develops a theoretical and methodological framework for studying the processes of establishing such a mechanism, taking into account military, decentralisation, European integration and food challenges. The author's concept of the architectonics of researching the processes of establishing a financial mechanism for regulating land relations gives grounds to assert that its basis is a set of fundamental and functional principles (rental assessments, inclusiveness, equivalent distribution of land rent, expanded reproduction of land resource potential, social and environmental responsibility, space-time continuum), which determine the set of research approaches (reproductive, synergistic, sectoral, territorial, cognitive), which, in turn, are implemented through the application of a complex of general scientific and special methods of scientific knowledge (axiomatic, abstract logical, economic and statistical, systemic and institutional analysis, regression and cognitive modelling, institutional design). This will allow us to identify institutional traps and institutional gaps in the current mechanism and form a roadmap for its transformation in line with advanced foreign experience and best domestic practices.

In order to parameterise the processes of determining the level of effectiveness of the financial mechanism for regulating land relations and identifying territorial asymmetry in the effectiveness of applying individual measures of financial influence on landowners and land users, the dissertation develops a methodological approach to conducting a comparative comprehensive assessment of the effectiveness of the financial mechanism for regulating land relations in the context of administrative regions of Ukraine, which is based on the calculation of an integral index based on individual indices for three groups of criteria (fiscal efficiency of land ownership and land use

regulation; budgetary efficiency of public land asset use regulation; price efficiency of agricultural land market regulation), which made it possible to group administrative regions according to low, medium and high levels of financial regulation efficiency of land relations for further differentiation in the application of anti-crisis, stabilisation and stimulus instruments with the aim of strengthening the influence of land ownership and land use on the pace of socio-economic growth of the country, regions and local communities at the basic level.

The results of studies on the functioning of the main components of the financial mechanism for regulating land relations in recent decades have shown that land payments, which consist of land tax and land rent, in the context of deepening budgetary and fiscal decentralisation of power and the completion of the process of forming a network of enlarged territorial communities at the basic level, are a significant factor in increasing local budget revenues and, accordingly, strengthening the financial base of local self-government. Studies have also shown that a notable feature of land tax and land rent revenues to local budgets in Ukraine in 2007–2024 is that, overall, their dynamics show an upward trend, which is mainly due to permanent inflationary devaluation processes in the national economy, which required regular indexation of land tax rates and, accordingly, land rent rates, and ultimately led to an increase in the actual revenues of the total amounts of these financial instruments to the budgets of local communities at the basic level.

The dissertation develops a methodological approach to parameterising the relationship between land tax administration and the budgetary potential for socio-economic growth of local communities. That involves calculating a summary index of the effectiveness of land tax revenues on the financial self-sufficiency of local communities at the basic level based on individual indices (individual index of the share of land payments in tax revenues to the budgets of urban territorial communities; individual index of the share of land payments in tax revenues to the budgets of settlement territorial communities; individual index of the share of land payments in tax revenues to rural territorial communities' budgets). It makes possible to provide a numerical expression of the share of land payments in tax revenues to the budgets of various categories of basic-level territorial communities and thus identify the real impact of this fiscal instrument on the financial self-sufficiency of local self-government.

To increase the effectiveness of collecting various forms of land rent and, accordingly, the growth of land payment revenues to the budgets of local communities at the basic level, the dissertation forms an institutional and methodological platform for transforming the land taxation system. That provides for the implementation of a set of transformational and stabilising measures (application of increasing coefficients when taxing unused land; taxation of land quality deterioration; additional taxation of monopoly use of land; taxation of income from land transactions; formation of special land protection funds in local budgets) aimed at eliminating institutional traps (institutional uncertainty of land payments as a component of property taxation; insufficient differentiation of land tax and rent rates; excesses in preferential land taxation; insufficient impact of taxation on land transactions; imperfections in the tools for indexing land tax rates; chronic problems with land use accounting and inventory) and institutional gaps (low level of incentive effect of land taxation on land conservation and protection processes; discrete tax pressure on the use of certain categories of land; artificial narrowing of the land payment collection base; reduction in the real volume of land payment revenues to local budgets; misuse of land payments accumulated in local budgets), which will ultimately result in an ecological and economic effect in the form of increased effectiveness of land conservation and restoration, as well as strengthening the financial self-sufficiency of local communities.

Massive land degradation and destruction caused by Russian armed aggression necessitated the development of a compensation mechanism for the ecological reengineering of land damaged by military operations and exhausting use. Studies have shown that such a mechanism should provide for reengineering measures in the state, municipal, corporate and household sectors based on the differentiation and diversification of sources (corporate, public and global finance, household finance) methods (programming, investment, insurance, securitisation, stimulation, funding) and instruments (tax, credit and customs privileges, subsidies and grants, compensation,

reimbursement, insurance contributions, prices and tariffs, green bonds, crowdfunding) for the financial support of restoring the primary physical and chemical characteristics of different categories of land, as well as environmental improvements in agricultural landscapes.

Based on the study of advanced foreign experience in compensating for losses due to the deterioration of the physical and chemical characteristics of land, the dissertation substantiates the priorities for implementing into domestic practice the formation of a financial mechanism for regulating land relations of individual components of a comprehensive system of compensation for losses to land owners, which operates in the United States, in particular, land conservation programmes, crop insurance programmes, compensation programmes for forest land owners, the formation of natural disaster relief funds, the application of compensation for land expropriation, which provide for the diversification of sources of funding for measures to restore, restoration and protection of land based on public budgets, insurance funds, environmental funds and organisations, funds accumulated from the sale of special bonds and the implementation of public-private partnership agreements.

Based on the fact that increasing forest cover and growing the total forest resource potential is one of the key priorities for strengthening the assimilation capacity of territories and achieving carbon neutrality goals, the dissertation develops a fiscal and credit mechanism for economic stimulation of forest land expansion. It involves the use of tax, budgetary, credit, property and institutional and advisory incentives to transfer self-forested lands to the category of forest lands, nature management of self-forested lands, afforestation of low-productive agricultural land and wasteland, and other types of forestry with differentiation at the national level and at the level of the basic territorial community. Research has shown that the central element of the fiscal and credit mechanism for economic stimulation of the expansion of forest land should be the formation at the local level of budgetary target funds for the restoration, conservation and protection of forest lands that have been damaged as a result of military actions and ecologically destructive activities of natural resource users, based on the accumulation of 50 % of the tax on forest lands and rent payments for the use of subsoil resources for amber extraction.

Key words: financial mechanism, land relations, environmental reengineering, land payment, self-forested lands, basic-level territorial community, economic incentives, land deregulation.